

HØRSHOLM SLOTHAVE

Af P. Chr. Nielsen

"Egendomligt och mycket verkningsfullt torde också Kristian VI's nu ödelagda Hirschholm ha varit. På en kvadratisk ö låg slottet med sin broderiparterr. I strängt axligt förhållande och som bakgrund härtil, förbundet medelst en trädplanterad bro, reste sig boskén med sina sex kvarter på en annan ö. Över ännu en bro fortsattes centralaxeln till fastlandet, där den avslutades av en kaskad och lusthuset, som tronade överst i en liten rikt artikulerad terrassträdgård. Detta sammanhängande komplex fick liv och charm av den breda vattenspegel, som omgav öarna på alla sidor. Runt strändarna av den lilla insjö, varuti slott och trädgård lågo, reste sig tuktade trädmassor, som med snörräta alléer voro utformade till park, och som gävo hela anläggningen en fast sammanfattande ram.

Knappast ha några andra danska trädgårdar kunnat i ståtlig helhetsverkan jämföras med dessa" d.v.s. Frederiksborg, Frederiksberg, Fredensborg og Hirschholm.

Carl W. Schmitler: "Trädgårdskonstens Historia i Europa", Stockholm 1917, s. 196.

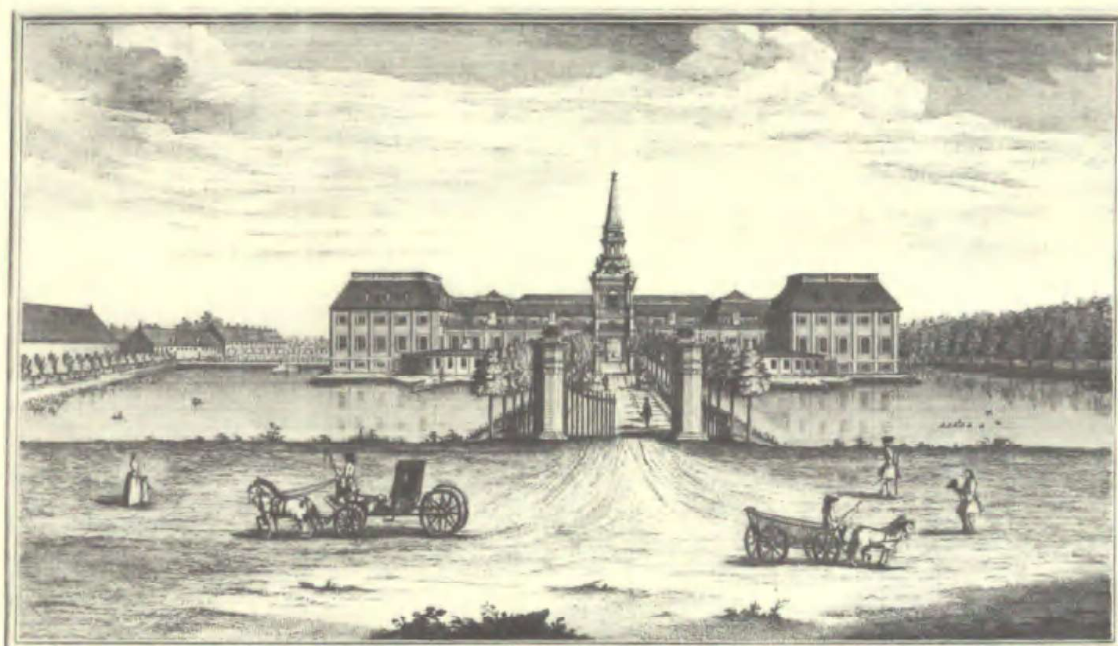
Hørsholm Slotshave ligger i et område, der siden 1391 har tilhørt staten, og den sorterer nu under Hørsholm Skovdistrikt. Slotshavens areal er ca. 26 ha, når man medregner den nordfor liggende ridebane. I vore dage kaldes slotshaven som oftest Hørsholm Slotspark, tidligere var navnet Kongens Have.

Omtrent på det sted, hvor Hørsholm Kirke nu ligger, opførtes borgen Hørningsholm i slutningen af 1100-tallet. Den lå på en holm, der var omgivet af moser og engdrag. Borgen var i adelig besiddelse, men det lykkedes Dronning Margrethe at erhverve den i 1391. Omkring 1580 blev denne borg afløst af Frederik II's renæssanceslot, der til dels måtte vige for nye bygninger i 1720'erne. Efter en halv snes år måtte disse bygninger give plads for Christian VI's og Sophie Magdalenes Hirschholm Slot, bygget 1738-44 under ledelse af arkitekten Lauritz Thura (1).

Christian VI havde fået Hørsholm i 1721, medens han endnu var kronprins. Ved tronbestigelsen i 1730 overlod han slot og gods til sin dronning, der besad det til sin død i 1770.

Hirschholm Slot blev revet ned 1810-12. I den tidligere slotsgård blev kirken bygget i 1823. Som minder om slottets storhedstid eksisterer endnu Ridebanen, en del af slottets avlsgård og embedsboliger samt slotshaven.

Hørsholm Slotshave blev i hovedsagen anlagt 1722-44 af J. C. Krieger (1) og Nicolai Eigtved (1) og kom i 1794 under forstvæsenet.

*Prospekt af det Kongl. Slot Hirschholm
taget fra Hørs-holmsgrunden*

*Le Château Royal de Hirschholm, vu du côté
de la principale Entrée*

*Prospekt von dem Königl. Schlosse Hirschholm
von dem Haupt-Eingange genommen*

Hirschholm Slot set fra nord, efter Thuras Vitruvius 1749

Kriegers haveanlæg i Hørsholm

I 1722 gav kronprinsen Johan Cornelius Krieger ordre til at udarbejde en plan, der kunne bringe de gamle slotsbygninger og haveanlægget i "god symmetri". Denne ordre blev grundlag for den senere udvikling, og symmetrien i anlægget kan tydeligt følges den dag i dag (2).

Som baggrund for at gå igang med et symmetrisk eller fransk haveanlæg havde Krieger dels indtryk fra sine rejser i udlandet, dels den i 1709 udgivne lærebog: "La Theorie et la Pratique du Jardinage". Den navnkundigste franske have var Ludvig XIV's ved Versailles, anlagt af den berømte havearkitekt André le Notre. Elementerne i den franske have er parterrehaven med lave buksbombække, farvet grus og blomsterrabatter; klippede hække og træer samt busketter; græsflader, vandflader og springvand; trægrupper og alleér, der fører ud til eller endog gennem den omgivende park eller skov.

I Hørsholm havde Krieger kaptajn J. Fr. W. Schröter til konduktør og fra hans hånd foreligger planer og tegninger fra 1726 og 1728. Disse planer viser de firkantede øer og damme, der siden har sat deres præg på haven (3).

I 1724 tog man kraftigt fat på at gennemføre haveanlægget. På Hørsholm arbejdede det år 207 soldater, heraf alene 185 ved haveanlægget. Også i de følgende år var der udkommanderet soldater til arbejdet, og endda slap godsets bønder ikke for at hjælpe til.

Hirschholm Slot set fra syd mellem 1739 og 1744, parterrehaven.
Efter kobberstik af J. H. Thiele

Ledelsen af anlægget ved Hirschholm blev varetaget af Krieger til midten af 1730'erne, og i denne periode udformedes de væsentlige træk, nemlig det aksefaste anlæg med de firkantede øer og søer, omgivet af en træplantning - "vildnis" eller "plantage" - de lige veje og stier. Også Norske Hus var bygget i Kriegers tid, men for opførelsen stod slottets arkitekt, Lauritz Thura (4). Parterrehaven har formentlig været udformet omtrent som det ses på stikket fra 1739.

Til haven hørte selvsagt et orangeri, hvor man kunne høste friske sydfrugter, og en mængde krukke og vaser med laurbær, pomeranser og myrter samt andre sarte vækster, der blev overvintret indendørs.

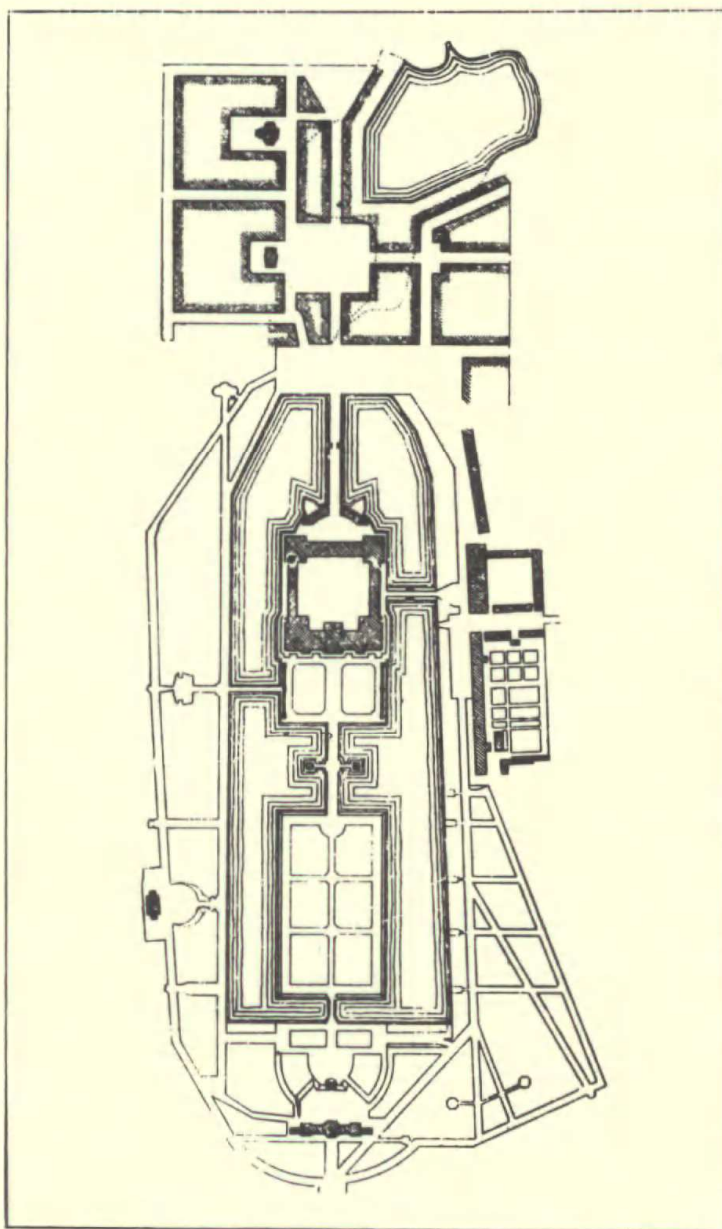
Eigtved - havens endelige udformning, byplan

I 1730 havde Christian VI overladt Sophie Magdalene Hirschholm som apanagegods. Hun fandt ikke slottet tidssvarende og stort nok til det ophøjede dansk-norske kongepar. Hun ønskede at bygge moderne og storslået, og hun har senere udtalt, at "charmante bygninger gør et land ære".

Fra 1733 var Lauritz Thura knyttet til slotsbyggeriet i Hørsholm som arkitekt; i 1736 blev det besluttet at bygge et helt nyt slot, der skulle blive det prægtigste i Norden. Den første indvielse fandt sted i 1739, men slottets første sal var ikke i fuld højde. Dette blev der imidlertid snart rådet bod på, og i 1744 skete der en ny indvielse af slottet, der nu havde to etager, begge med fuld vindueshøjde.

Til det store og fornemme sommerslot, som man agtede at gøre Hirschholm til, hørte ikke alene avlsgård og bøndergods, men også en købstad, som kunne give slottet baggrund, og hvis borgere kunne være håndværkere og leverandører til hoffet. Sådanne byer havde kongeparret set i udlandet, og det store forbillede var, som for haven, Versailles.

Nicolai Eigtved var hjemkommen fra studierejse i 1735, og han var manden, der kunne fortsætte Kriegers arbejde med haven, og som også kunne udarbejde en anlægsplan for købstaden. I 1737 afleverede han sin byplan, og i 1739 udstedte kongen købstadsprivilegier. Kort efter lovede dronningen gratis grund og byggestøtte til alle, der ville bygge solidt og godt i det område, der var udlagt til købstad – vel at mærke efter godkendte tegninger.

Hirschholm slot efter Thura's plan og Eigtveds byplan fra 1737. Rekonstruktion af arkitekt Henning Ortmann

Symmetriaksen i Kriegers slotshave, Thuras slot og Eigtveds byplan fremtræder tydeligt på ovenstående rekonstruktion (5). Den kan endnu følges i slotshaven og byen

Byen voksede kun langsomt, og den blev kun delvis opført i overensstemmelse med Eigtveds projekt. Men endnu kan man dog finde enkelte af de linier, der indgår i hans plan, og de skal nævnes her, fordi de fortsætter de linier, der indgår i Kriegers have og Thuras slot (5). Slotshaven og dermed slottets hovedakse fortsætter gennem hovedgaden i Eigtveds købstad. Denne gade blev ikke anlagt, fordi byens udvikling gik i stå, og fordi Dronningedammen, der ses i hjørnet øverst til højre, bredte sig længere mod vest end vist på planen. Ved projekteringen af Fredensborgvejen omkring 1770 havde man planer om at videreføre Kriegers symmetriakse gennem slot og have nordpå, og nord for Hørsholm gennemførtes dette, så landevejen kom til at ligge nøjagtigt i denne linie. Gennem selve Hørsholm valgte man at følge den allerede eksisterende gade, d.v.s. den vestlige af gaderne i Eigtveds købstad, og Kriegers akse fik sig et knæk, således som det fremgår af kortet fra 1801.

I 1934 blev Dronningedammen reguleret. Da "omfartsvejen" øst for Hørsholm blev anlagt i 1963 lod man den fortsætte i samme retning som Usseørd Kongevej = Fredensborgvejen har, og den kom derfor til at pege direkte mod Hørsholm Kirke, som i 1823 var blevet opført midt i Hirschholms slotsgård. Kriegers symmetriakse gennem haven var nu ført gennem byen, således som Eigtved havde tænkt sig og videre ud ad Fredensborgvejen, således som den franske vejingeniør Jean Marmillod, der forestod anlægget af Fredensborgvejen, havde planlagt.

Tegningen viser, at de vestlige bredder af Slotsøen og Haveøen ligger i lige linie med gadefacaderne i den vestlige af gaderne i Eigtveds købstad. Denne gade blev anlagt efter projektet. At sammenhængen mellem have og by endnu eksisterer kan man forvise sig om ved at forlænge sigtlinjen langs den vestlige linderække på Haveøen. - Den fortsætter langs facaderne på det tidligere Hørsholm Hotel og på huse- ne i vestsiden af den nuværende Gågade.

Eigtveds arbejde i slotshaven greb ikke væsentligt ind i Kriegers anlæg. Det bestod delvis i opførelse af lysthuse, hvoraf det vigtigste var det store havepalæ, der blev bygget sydligst i haven på tværs af hovedaksen og således kom til at danne en pompøs afslutning på denne. Hertil kom placering af statuer og vaser.

Problemerne med vandforsyningen til dammene i slotshaven, kaskaden og springvandene ser ud til at være blevet endelig løst i den Eigtvedske periode, og hertil var ansat en fontænemester. Allerede tidligere havde man bygget den store, nu eksisterende dæmning syd for slotshaven. Herved var der dæmnet op for vandet i Brådebækken, og de to søer, Springdam og Ubberød Dam opstod i engene omkring bækken. Ved hjælp af stigborde reguleredes vandstanden i slotsdammene, dels tilløbet fra de to nævnte damme, og dels afløbet ved Ridebanen, hvorfra vandet løb mod nord gennem Smedehullet og Dronningedammen, og videre gennem Blårenden til Usseørd Å.

Fra Springdammen var der nedlagt udhulede træstammer, foret med blyrør (6), der forsynede kaskaden og de 48 springvand i haven og slottet med vand. Ved normal vandstand ligger vandoverfladen i Springdammen 8 m over vandstanden i slotsdammene. Forskellen i vandstandshøjde gav kraften til springvandene. I tilslutning til denne regulering af vandet blev der gravet en dam og lavet en ø i de sumpede områder syd for den vestlige slotsdam. Dammen kom til at hedde Magdalenedammen, og øen Magdaleneholmen, og her blev opført et lysthus.

Thuras beskrivelse af slotshaven

I Thuras berømte arkitekturværk "Den danske Vitruvius", bd. 2, 1749, finder vi blandt de mange kobberstik, der viser det indre og ydre af det færdigbyggede Hirschholm, også et stik, der viser slotshaven og hertil hører følgende beskrivelse:

"Når man således har beset alle dette store og vidtløftige slots indvortes herligheder, har fornøjet sine øjen med bygningernes udvortes ziratens beskuelse, og man derefter har betragtet den skønne fontæne, der er anlagt midt i slotsgården, og hvilken med mange figurer og billeder af sten er ziret, der alle give overflødig vand fra sig, begiver man sig til den kongelige have, hvor man straks med fornøjelse agter den herlige og anseelige facade af slottet, der vender imod haven.

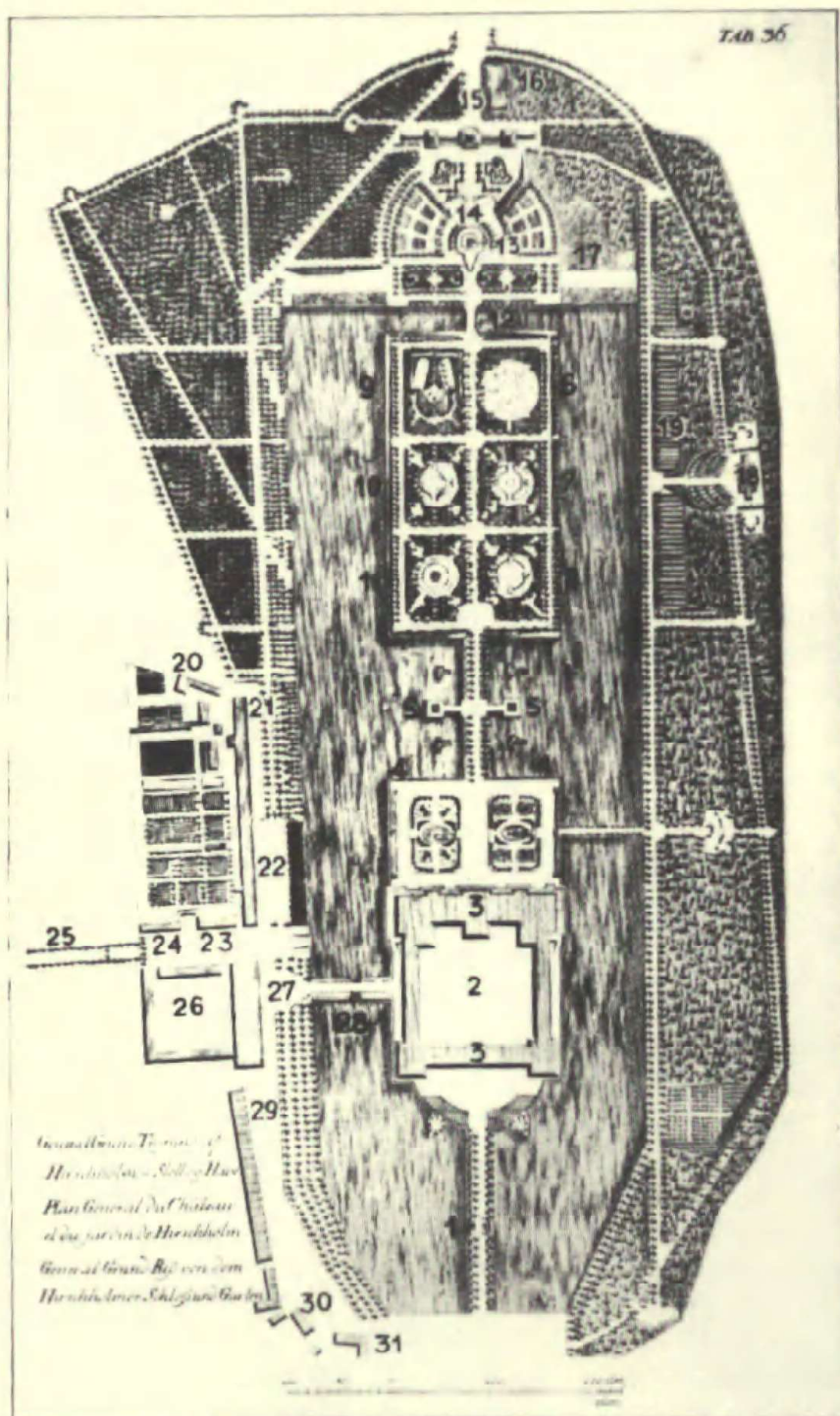
Såsnart som Hendes Majestæt havde besluttet, at lade denne store bygning opføre, lod højst samme straks lægge haven an; men man må tilstå, at kunsten har gjort mere til dens nuværende skønhed end naturen; hvorudover man og har måttet anvende så meget større bekostninger på at bringe de herligheder til veje, som nu med forundring derudi skues.

Haven er meget stor og vidtløftig og indbefatter mange skønne springvand, har en stor kaskade, som med overflødig vand er forsynet, mange herlige billeder og vaser, tvende grotter, som midt i søen er anlagte, adskillige buskets, hvorudi bl.a. findes en labyrint, et teatrum og andre fornøjelige indretninger; den har fortreffelige spadseregange, og besidder med eet ord alt, hvad der kan gøre en have smuk, angenem og fornøjelig.

På den yderste ende af haven, lige for slottet, har Hendes Majestæt Dronningen for kort tid siden ladet opføre et ganske nyt palads eller havehus I denne bygning ere adskillige prægtige, møblerede værelser, så mange og så rummelige, at Hendes Majestæt med al bekvemmelighed derudi kan tage natteleje og have alle fornødne betjente ved hånden.

På den anden side af haven er et højt bjerg, som med naturlig skov er bevokset, og hvortil man kommer over en over søen anlagt bro; der findes mange terrasser med billeder, taxis og andre med træer besatte yndige alleer, angeneme og lystige kabinetter og en mængde af deslige anordninger.

På den højeste plan af bakken ser man det såkaldede Norske Hus Dette hus har Hendes Majestæt straks efter det kongelige herskabs tilbagekomst fra Kongeriget Norge anno 1733 ladet opføre".

Plan over Hirschholm Slotshave efter Vitruvius 1749. Syd er opad. Tal og forklaringer efter H. C. Rosted (32):

1. Bro, 2. indre slotsgård, 3. slottet, 4. to løvgange, 5. to grotter omgivet af fire springvand, der symboliserer de fire årstider, 6. labyrint, 7. fuglespil, 8. karrusélplads, 9. teater, 10. kuglespil, 11. springspil, 12. bro, 13. springvand - pladsen kaldes "Hjorten", 14. en stor kaskade, 15. palæ og orangeri, 16. vandreservoir?, 17. andedam, 18. Norske Hus, 19. karruséldam, 20. fiskemesterbolig, 21. slotsforvalterbolig m.m., 22. "Materialstalden" = Kavalérstalden, 23. amtsforvalterbolig, 24. vognremise til 10 herskabsvogne, 25. Sdr. Jagtvej, 26. ladegården, 27. Store Lade, 28. bro, 29. "Livsstalden" = Husarstalden, 30. ting- og arresthuset "Kikkenborg", 31. hollænderiet (mejeri)

Opførelsen af Norske Hus er – såvidt det kan skønnes – et af de første arbejder Thura forestod ved Hirschholm, og han giver en meget indgående beskrivelse, der kan resumeres som følger: Huset er bygget af runde tømmerstokke ligesom de huse, majestæterne havde set i Norge. Udvendigt blev huset beklædt med puds og stuk, således at det kunne stå til slottet, medens det indvendigt var et norsk bjælkehus. Ved hjælp af husets indvendige udsmykning erindredes kongeparret om rejsen til Norge. Huset var omgivet med skov på tre sider og havde den "yndigste udsigt til bagved liggende marker og skove".

Som resumé af den meget store indsats, der var gjort for at tæmme landskabet og bringe det i den franske haves strenge form, skriver Thura:

"Man må med billighed tilstå, at stedet intet har beholdt af sit gamle væsen uden det blotte navn; thi alt det gamle er aldeles ud- og bortryddet; ja det som mere er, situationen selv og stedets natur er ved kunst således blevet forandret, at man ej kan mærke mindste spor mere af det forrige. Bjergene, som lå i vejen for dette vidtløftige værks nuværende indretning, ere blevne sløjfede, og moradser og dale med bjergenes jord opfyldte. Hvor tilforn var agerland, er nu plantet skov, som allerede har nået den fuldkommenhed, at den kan anses for naturlig skov: med eet ord, naturen har gjort det mindste, kunsten det meste og største til dette fortræffelige steds skønhed, hvilket er så meget mere forunderligt, siden kun så få år ere blevne anvendte til at bringe det i den nuværende herlige stand".

Det skal tilføjes, at slotshaven var forsvarligt indhegnet med solidt plankeværk og stakit af enebærstager ligesom det gamle hegn omkring Jægersborg Dyrehave.

Da Thura tegnede sin plan, var slotshaven ung, ikke mere end ca. 15 år. Man havde i det store og hele fulgt de retningslinier, der var givet af Krieger, og haven var blevet en typisk barokhave med alléer og rette gange. Selve haveaksen og to stier mod sydøst gennem vildniset pegede lige mod midten af slottets havefløj, og gav en perspektivisk effekt. Kronerne på lindetræer og hestekastanier i alléerne blev klippet, således at de fremstod som stammehække eller pallisadehække. Hvor afstanden mellem træerne var så stor, at kronerne mellem træerne ikke kunne nå hinanden, stod de med klippede, kasseformede eller kegleformede kroner. Træerne fik ikke lov til at vokse op og spærre for udsigten fra slottet.

Lindetræerne på haveøen er de oprindeligt plantede, nu ca. 240 år gamle. Det samme gælder en del linde og enkelte hestekastanier på Ridebanen, i alléerne ved Folehavevej og i slotshaven. Mange af disse "oprindelige træer" har knuder ca. 2-4 m over jorden, der viser, at de har været klippet i denne højde. Senere har træerne fået lov til at vokse op. I nyere tid har de været genstand for topkapning, måske flere gange. Betragter man træerne, ser man tydeligt, at den øverste del af kronen består af flere rette stammer, der er vokset op efter den seneste topkapning, der fandt sted i midten af 1940'erne. En sådan topkapning giver træerne en vis foryngelse. I 1962 væltede et af træerne på haveøen. Årringsgangen i knuden og højere oppe blev nøje studeret, og

på grundlag heraf kan der gives følgende beskrivelse: Plantet ca. 1730, kronen har været holdt klippet i 2-4 m's højde til omkring 1830, hvorefter træets grene har fået lov til at vokse frit. Der fremkom adskillige grene, men to sejrede over de øvrige, og der udviklede sig to hovedstammer, som blev kappet i sidste halvdel af 1800-tallet. Derefter har træet fået lov til at udvikle sin krone frit til midten af 1900-tallet, da der igen fandt en kapning sted (7).

I citatet fra Vitruvius står: "Hvor agerland var tilforn, er nu plantet skov". Denne skov bestod hovedsageligt af "vilde træer" d.v.s. bøg, eg, ask, elm. En del af de oprindeligt plantede træer står endnu i "vildnisset", især i den vestlige del af slotshaven. Adskillige af bøgene har prægtige stammer og store kroner og har nået meget betydelige højder. Træerne har forynget sig selv, og bevoksningen i slotshaven består nu af træer, der varierer i alder fra 1 til 250 år. De ældste træer er navnlig bøg og elm, medens der foruden disse arter findes ahorn, løn og ask blandt de yngre. Skovens arts- og alderssammensætning varierer fra sted til sted, afhængig af vækstvilkårene og den udhugning, der har fundet sted.

Slotshavens storhedstid til 1772

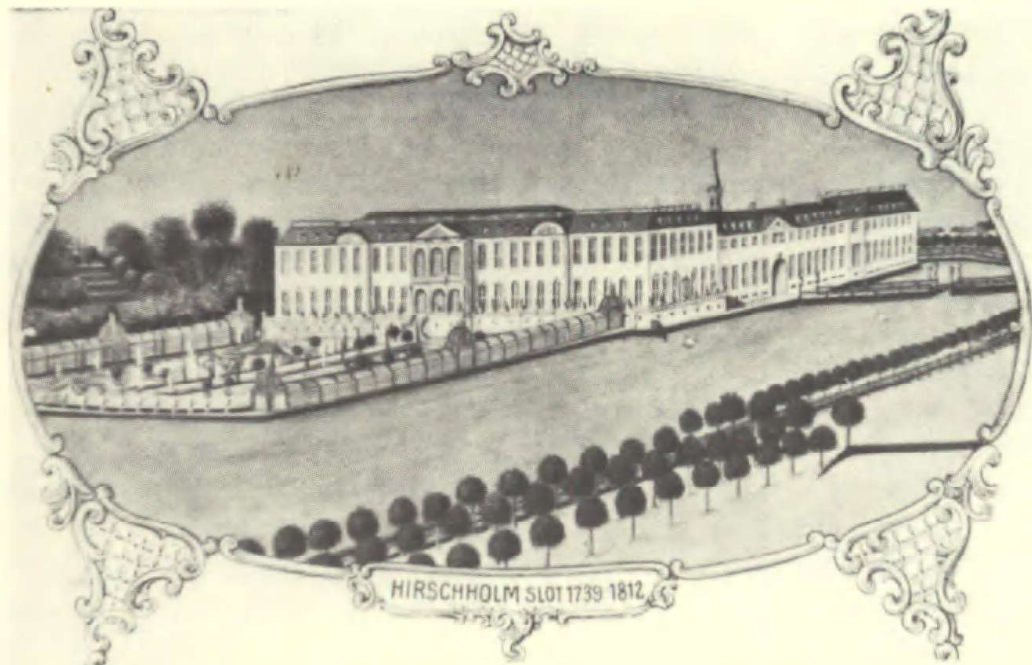
Efter at Christian VI var død i 1746, brugte Sophie Magdalene Hirschholm som sommerslot til sin død i 1770, og det var hendes kæreste besiddelse. Det kneb for hende med at få indtægterne fra godset til at slå til. Slotshaven har dog nok været passet efter forskrifterne for barokhaver af slotsgartnerne, Johan Philip Hunæus (1746-58) og Johan Tobias Pflüger (1758-93). Førstnævnte havde overtaget gartnerembedet efter Gottfried Keyser, der havde stået for den daglige pasning af haven i de år, den blev anlagt.

Haven var jo anlagt i "fransk stil", men et par ting peger fremad mod den efterfølgende "engelske stil". Det Norske Hus fra 1733 kan trods det udvendige puds betragtes som en forløber for den engelske haves eremithytter og norske og schweiziske huse; også den grotte, der i slutningen af 1750'erne blev indrettet i slotshavens vestlige del, peger fremad. Grotten var indvendigt prydet med muslingeskaller, der var skaffet fra England, og konkylier fra en samling, dronningen havde beundret på rejsen i Norge i 1733 og senere fået foræret. I grotten lod Sophie Magdalene to af sine yndlingshunde begrave, og der blev opsat gravsten med lange mindedigte (8).

Selv om Stolbergstøtten ikke står i selve haven, men på "Frihedspladsen" i den gamle avlsgård, bør den nævnes på dette sted. Støtten er en obelisk, som på dronningens befaling blev udført af N. H. Jardin, og rejst i 1766 til ære for Grev Chr. Günther Stolberg, der gennemførte salget af slottets hovedgårdsjord, gav bønderne frihed for avlshoveriet og gårdene i arvefæste 16. september 1761. Hørsholm var det gods i Kongeriet, hvor disse landboreformer tidligst blev gennemført.

Lindealléen på Haveøen plantet ca. 1730 set mod nord. Fot. ca. 1900.
De nuværende plæner er udnyttet til planteskole

Hirschholm Slot med parterrehaven i al sin pragt, set fra sydøst. Bemærk det
storslåede terrasseanlæg på den vestlige skråning (33)

Efter Sophie Magdalenes død overgik Hørsholm til kronen, og de følgende to somre holdt Christian VII, Caroline Mathilde og Struensee hof her. Ved dette ungdommelige hof, hvor man hengav sig til lystighed – for ikke at sige løssluppenhed – brugte man flittigt slotshaven med dens mange indretninger til adspredelse og forlystelse. I Havehuset blev der givet koncert og opera, i haven fyrværkeri og illumination; som mål for ture til vogns, til hest, eller endog til fods havde man havens grotter, lysthuse, labyrint og friluftsteater, solbeskinnede rundinger med blomster, karruseldam, svømmende lysthuse m.m. En del steder kunne man måske endda bruge til stævnemøder! Kulminationen på de to somres festligheder var prinsesse Louise Augustas dåb, der blev fejret på dronning Caroline Mathildes 20 års fødselsdag 22. juli 1771. Kongen blev af og til grebet af ødelæggelsestrang, og blandt de ting, det gik ud over var også havens inventar. I juni 1771 skal han have sønderslået syv statuer, der symboliserede: høst, vinter, morgen, middag, aften, nat og dyd (9).

Slotshavens forfald, slottets nedbrydning

De to somre, hvor Struensee "holdt hof" på Hirschholm, kastede de sorteste skygger på stedet, og slottet blev ikke siden benyttet af hoffet; både slot og have forfaldt. Endnu i 1806 da svenskeren T.A. Odenkrantz spørger om årsagen til forfaldet, svarer en Hørsholmkone ham: Dette slot har været herligt, men siden den engelske dronning har boet der med Struensee, har nationen ligesom fattet had til Hirschholm Slot, og det overlades nu til sin skæbne (10).

En væsentlig grund for at opretholde slotshaven var dens mangfoldighed af frugt, som blev brugt af hoffet.

Da den gamle slotsgartner Pflüger døde i 1793, blev det dog besluttet, at nedlægge gartnerembedet og lægge haven under forstvæsenet (se s. 16). Litteraturen har flere skildringer af slottets og havens forfald (11). Et levende indtryk får vi fra Lauritz Engeltofts dagbogsoptegnelser fra 5. juni 1797:

"Vi gik nu ind i haven, som er temmelig stor, men overmåde forfalden. Søen, som er næsten tilvokset indtager en liden del af den. Langt nede i haven lige for slottet står et stort lysthus, som i midten har en meget stor sal, men nu står øde og tom I dette lysthus er og i hoffets glimrende alder opera bleven opført. Genlyden er ganske fortræffelig, så det har været vel skikket til musik. Uden for dette havehus er en lysthave, nu tillukket; mellem de to marmortrapper, som fører op til den, er bygget en skøn marmorkaskade, hvis udspring er en hippopotamus (flodhest), på hvilken en dejlig Apollo spillende på sin lyre sidder ganske begejstret. At kaskaden er tør, og bassinet bleven en grøn eng, behøver jeg vel næppe at sige læseren. Også nogle fontæner stå her, som ligeså lidet er istand

Som en mærkværdighed i haven anses det så kaldte Norske Hus Det har nu ophørt at være til. Kun i rådne, hist og her omslængte stolper og lægter sporer man dets relikvier.

På et parterre oppe mod slottet står en samling mosgroede gudestøtter, som engang have været smukke, men nu følge slottets skæbne. Hen mod den vestlige side kom vi til en forfalden grotte, der i sin tid har været meget skøn og naturlig. Vi så i den to ligstene Indskrifter over to fyrstehunde (8).

Iøvrigt har haven mange skyggefulde alléer, men alt i stiveste hofmanér".

Da forstvæsenet overtog Slotshaven i 1794 var en del af hestekastanierne i alléerne i forfald eller ødelagt. Det blev foreslået at efterplante med elm; men Rentekammeret ville ikke bevilge penge hertil, og det er uvist, om man nogensinde har forsøgt at genskabe alléerne ved bredden af slotssøerne. Så vidt man kan skønne, har afstanden mellem trærækkerne her været så lille, at alléerne næppe har kunnet opretholdes, når trækronerne ikke længere blev klippet.

Ved overtagelsesforretningen i 1794 blev det noteret, at egnens befolkning havde skaffet sig brænde fra slotshaven. Dele af hegnet og mange træer var stjålet, og der blev givet en ret betydelig bevilling, for at hegnet kunne blive sat i forsvarlig stand.

Men slottet forfaldt. Det var umoderne, efter at den nyklassicistiske stil havde slået barok og rokoko ud. Det blev besigtiget af den kommission, der skulle forestå genopførelsen af Christiansborg Slot efter branden i 1794 og opførelsen af Københavns Råd- og Domhus. Kommissionen indstillede slottet til nedrivning med den motivering, at istandsættelse ville blive meget kostbar, og at materialerne kunne finde fyldestgørende anvendelse i de to nævnte bygværker. Nedbrydningen fandt sted 1810-12. I vore dage undrer man sig ofte over, at nogen kunne nænne at nedbryde det pragtfulde slot. Til belysning af datidens syn på slottet citeres Chr. Molbech, der besøgte stedet 1811 (12).

"I nogen tid forfaldt måske slottet af mindre ædle grunde; siden blev statens ejendom agtet for hellig til at ødsles på overflødige bygninger, og endelig se vi nu Hirschholm Slot nedbrydes, for at dets materialer kunne blive nyttigen anvendte, medens de endnu ere brugbare

Ingen sørgmodig følelse, som ved et synkende oltidsminde, vækkes hos os ved synet af disse moderne ruiner; vi glædes endog ved at tænke på forskellen mellem den ånd, der lod Hirschholm rejse sig med ødsel pragt, og den, der med vis sparsomhed for stedse befrier landet fra en overflødig byrde. Men tung og smertelig er den følelse, som en erindring, sørgelig for enhver dansk, vækker hos os, idet vi mindes, hvem der i de senere dage yndede dette slot, og vi forlade med vemod og tårer et sted, som vi med rolig ligegyldighed betrødte".

Planteskole

I 1781 var der udstedt en ny forordning for de kongelige skove. Det var heri bestemt, at skovene hovedsageligt skulle dyrkes med danske træer; men man forstod dog, at hurtigvoksende, fremmede træarter, eller fremmede træarter med værdifuldt ved, kunne få betydning for vort skovbrug. Det bestemtes derfor, at der måtte gøres "forsøg med sådanne fremmede træarter, som man har anledning til at vente fordel af her i landet" (§ 63).

Få år før var Hørsholm gjort til sæde for overforstmesteren, den embedsmand der stod i spidsen for statens skove. I 1784 blev C. H. von Linstow (13) udnævnt til denne post, og omtrent samtidig var holzførster M. G. Schæffer blevet knyttet til Hørsholm Skovdistrikt. Schæffer var ivrigt optaget af planteskolevæsen, og i 1787 blev der oprettet en planteskole i Folehave Skov (14), som Schæffer blev sat til at lede, og

som i 1791 blev gjort til statsskovenes centralplanteskole for tiltrækning af fremmede træer, herunder arter til de forsøg, som skovforordningen anbefalede. I 1801 fik Schæffer titel af plantageinspektør.

Den 16. april 1794 blev det ved kongelig resolution bestemt, at "Hirschholm Slotshave må alene anvendes til frugt- og andre nyttige træer, og at holzførster Schæffer overdrages opsynet og bestyrelsen ved dette anlæg". Det pålægges ham at sørge for, at frugten fra haven leveres til hoffet, og at haven ikke forfalder. Han fik anvist bolig i Kavalérbygningen, hvor også overførstmester Linstow boede.

Schæffer udarbejdede i sommerens løb forslag angående slotshavens anvendelse og drift, og herfra kan refereres: a) Køkkenhaven, d.v.s. Bakkehaven, udnyttes til tiltrækning af frugtræer og amerikanske skovtræer. Seks nærmere betegnede steder uden trævækst og hvor jorden er lerholdig – Bakkehaven var sandjord – skal anvendes til mere krævende frugt- og skovtræarter. b) Frugthaven, hvor der er gået en del træer ud, suppleres med nye (15). c) Frugtræfrø til udsæd i planteskolen fås fra den frugt, der høstes i slotshaven, og som ikke er god nok til hoffet. d) Frø af amerikanske skovtræer skal indsamles i de koldeste egne i deres hjemland, for at de kan være så hårdføre som muligt.

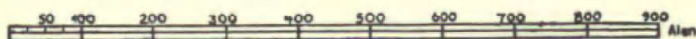
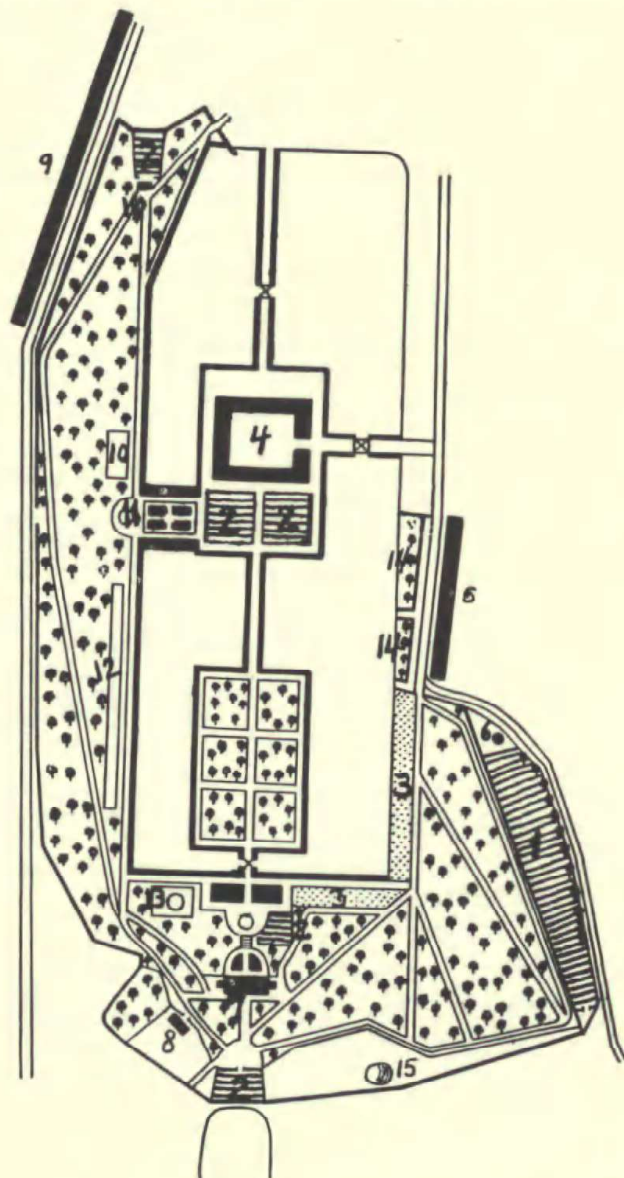
Alléen fra Ridebanen til skovløberstedet, fot. ca. 1920, da der endnu var mange af træerne tilbage. For enden af alléen ses den gamle opsynsmandsbolig fra 1815

Under Englænderkrigen 1807-14 var Hirschholm en overgang hjemsted for militær, først for engelske, senere for danske soldater. Det gik hårdt ud over slot og slotshave. 1810-12 foregik slottets nedbrydning, 1813 kom statsbankerotten, og der blev stillet forslag om at sælge slotshaven. Overforstmester Linstow havde fra sit hjem dagligt kunnet følge havens forfald og slottets nedrivning. Han holdt af slotshaven og protesterede i 1815 kraftigt mod salg: "Ikke kan og bør jeg tillade mig den tanke, at Hirschholm Slotshave, en indhegning på henved 30 tønder land, bestående af fortrinlige træarter, som bestandig har været indbringende og er egnens zir, skulle overlades til privatmand, hvor samme sikkert ikke ville finde skånende og omhyggelig behandling". Linstows skrivelse indeholdt tværtimod forslag om køb af en smal strimmel jord syd for slotshaven og om ansættelse af en opsynsmand, der kunne vogte på haven, hvor ikke alene soldater havde huseret, men også byens folk havde stjålet træ til brændsel, der havde været dyrt og vanskeligt at skaffe under krigen. Begge dele blev bevilget. Jordstrimmelen blev beplantet med eg, hvoraf der endnu findes en del, og mod nordvest i haven, tæt ved byen blev der opført et hus til opsynsmanden; det lå, hvor det nuværende skovløbersted senere er bygget.

Fra 1815 foreligger fra Schæffers hånd en skrivelse med forslag til benyttelse af samt en tegning af slotshaven. Haven betegnes som skov, bestående af bøg, ask, eg, gran, hestekastanie og birk. Med undtagelse af 20 fuldvoksne bøge er skoven midaldrende eller ung. Alléerne bestod af elm, lind og hestekastanie. De åbne pladser i haven skulle bruges til planteskole og til fremelskning af skovtræer. Alléer og havegange skulle bruges til promenade i begrænset omfang. Den frugt, der blev avlet, skulle fremdeles sendes til hoffet.

På Schæffers tegning lægger man mærke til: a) At planteskolen i slotshaven er fordelt på seks steder, hvis areal tilsammen udgør godt 2 1/2 tønne land. b) At der findes to jordstykker ved den sydøstlige slotsdam, der kaldes "beplantninger". Der var her plantet sjældne østamerikanske træer, som man ønskede at afprøve. Syd for dammen var der plantet *Thuja occidentalis*, der nu er borte, men endnu eksisterede i begyndelsen af 1900-tallet; i 1886 blev den største af dem målt til en højde af 48 fod = ca. 15 m. Bevoksningen øst for dammen bestod af løvtræer, og endnu står her seks eksemplarer af sort valnød (*Juglans nigra*), et hickorytræ (*Carya ovata*) og et tulipantræ (*Liriodendron tulipifera*). De mest levedygtige af disse træer er de sorte valnødder. Der værnes om resterne af denne forsøgsplantning, der stammer fra den tid, da man stillede meget store forventninger til de østamerikanske træarter, både som skovtræer og som vigtige fornyelser blandt parktræerne, hvor den ny stil, den engelske havestil, ikke som den franske, lod sig nøje med nogle få arter, men ønskede et stort udvalg, der kunne vise naturens mangfoldighed (16). Til Schæffers plantninger må formentlig også regnes en del elme- og ahorntræer

langs vejen gennem slotshaven fra Folehavevej til kirkegården samt det sjældne elmetræ, skærmelm (Ulmus lævis) nær parkeringspladsen i det sydøstlige hjørne af slotshaven. c) Fra Firkanten til Hjorten ses den tidligere bro at være delvis erstattet af en dæmning, der senere fuldførtes. d) Den vestlige bro fra Slotsøen eksisterer ikke mere, men er erstattet af en stor opfyldning ved den nuværende Dronningens Terrasse (17); Slotsøen var blevet landfast med den vestlige del af slotshaven.

Schæffers tegning af slotshaven med tilhørende forklaring, 1815 (34):

1. forrige køkkenhave - nu planteskole, 2. fem små planteskoler, 3. to beplantninger, 4. Hirschholm Slot, 5. den store domestikbygning, 6. forfalden iskælder, 7. det store havehus, 8. forrige fasanhus, 9. en række huse i Hirschholm by, 10. forhenværende svanedam, 11. forhenværende kirsebærhave - apparaten kaldet, 12. forhenværende karusældam, 13. Magdalenedam og -holm, 14. to bomstykker (planteskoler), 15. et vandhul, 16. stedet hvor det nye hus for en opsynsmand skulle opføres

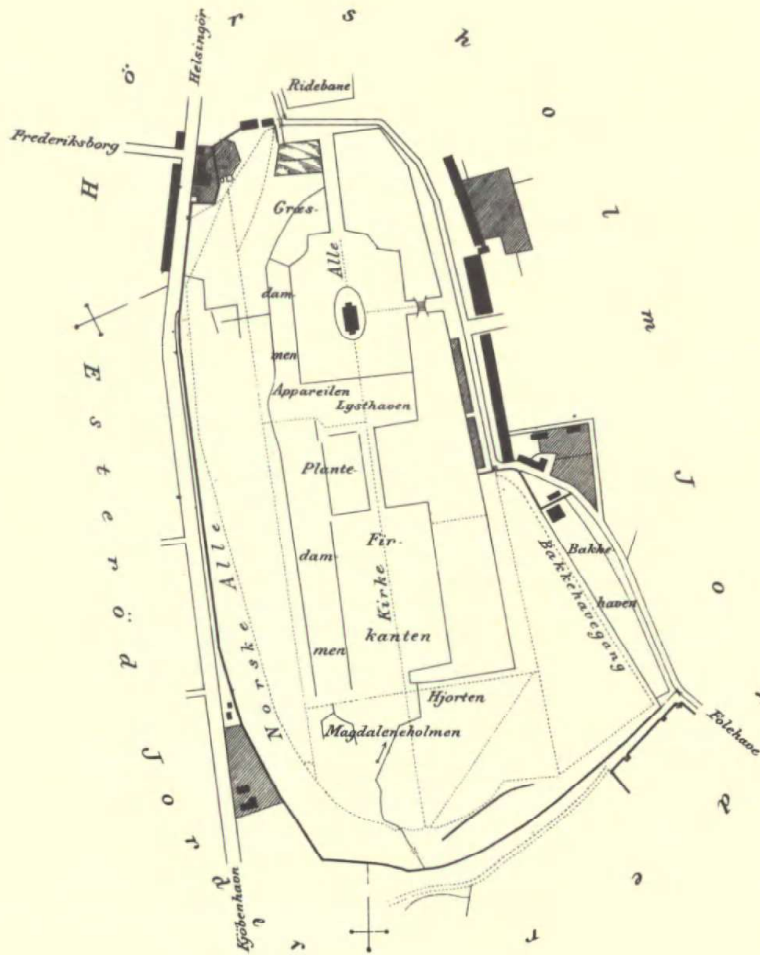
Årene under og efter Englænderkrigen var en meget fattig tid. I 1811 var der nedsat en kommission, der skulle undersøge de kongelige havers økonomi. Også Hørsholm Slotshave kom i søgelyset, jfr. Linstows indstilling (se s. 22). Det var enhver patriots hellige pligt at spare, og Schæffer sparede på udgifterne til Hørsholm Slotshave, samtidig med at han søgte at øge indtægterne fra planteskolen. I skrivelse af 15. september 1818 fremhævede Schæffer, at han ikke havde brugt af den bevilling på 600 rigsdaler årligt, som i 1794 var givet til slotshavens vedligeholdelse, men at han havde afholdt udgifterne hertil af de indtægter, slotshaven havde givet ved salg af planter, brænde og hø. Hans sparsommelighed afspejler sig i den beskrivelse, der blev udarbejdet i september 1822, da hans søn, A.G. Schæffer, der efterfulgte ham som leder af Hørsholm Planteskole (1822-65), overtog hans embede. Det fremgår heraf, at slotshaven var besat med planteskoleplanter af poppel, pil, ahorn, hestekastanie, ask, såvel som stikkelsbær, ribs etc. Der findes en mængde fremmede træarter stående i pletter og kasser til overvintring i væksthuse. Planke- og stakithegnet om haven findes vedligeholdt i så god stand, som et gammelt hegn kan holdes, men udgiften til reparation vil ikke blive ubetydelig, og ved voldsigt langs hegnet behøver grøften oprensning.

I A.G. Schæffers tid blev de vestlige slotsdamme udtørret. Den nordlige blev kaldt Græsdammen, og som navnet angiver anvendt til græsning og høslæt, og den sydlige Plantedammen, og den blev især anvendt til planteskole for el og pil.

Fra omkring midten af 1800-tallet ændrede opfattelsen af skovbrugets planteskolevirksomhed sig: de enkelte skovdistrikter skulle selv have en eller flere små planteskoler, der kunne forsyne distriktet med planter til skovkultur. Plantageinspektørstillingen blev nedlagt i 1851 ved den ny lovgivning om statsskovenes drift, og A.G. Schæffer blev skovrider på Første Hørsholm Skovdistrikt. Han vedblev dog at være leder af planteskolen, men behovet for planter, der skulle produceres til statsskovene, blev reduceret.

Schæffers efterfølger blev August Søht, som af statsskovbruget havde forpagtet planteskolen, inklusive arealerne i slotshaven. Søht var forstkandidat, og i hans tid var planteskolen endnu i vid udstrækning forstplanteskole. Men fra 1875, da gartner Lars Nielsen overtog forpagtningen, blev driften lagt om, således at produktionen især kom til at sigte mod træer til have og park.

Bakkehaven øst for slotshaven havde været et af havens vigtigste planteskolearealer. I bakken, helt mod nord – ved nuværende Folehavevej 26 – havde der været en iskælder, og der var senere blevet lege- og gymnastikplads for almueskolen for drenge, som var indrettet i den gamle fiskemesterbolig – nuværende Folehavevej 25 (18). I 1898 blev skolen og legepladsen købt af Lars Nielsen, der selv boede i den sydligste lejlighed i Kavalérbygningen. Den gamle skole blev en tid anvendt som bolig for medarbejdere ved planteskolen, og en overgang boede Niensens efterfølger, Jens Bornø, her.

HÖRSHOLM DISTRIKT,

120.

HÖRSHOLM SLOTSHAVE.

Udarbejdet ved Skovreguleringen.

1883.

1000 Alen.

Lado Petersen's lith. Etabl.

Skovkort over Hørsholm Slotshave 1883. De vestlige damme – Græsdam og Plantedam – er tørlagt. Planteskolearealerne fandtes i "Lysthaven", "Appareilen", "Firkanten" og "Bakkehaven". Jagt- og Skovbrugsmuseets arkiv

Lars Nielsen var kendt for sin store interesse for nåletræer, og han indførte adskillige nye arter og varieteter, som han præsenterede på udstillinger. Hans "lokale udstilling" blev plantet i haven til den gamle skole, samt på legepladsen og i det område af Bakkehaven, der lå umiddelbart syd for legepladsen. I disse plantninger står endnu adskillige 80-90 årige nåletræer, der fortæller om et vigtigt kapitel i havebrugets historie, og som antyder Hørsholm Planteskoles andel i udbredelsen af de sjældne nåletræer, der kom til Danmark i sidste halvdel af 1800-tallet.

I 1904, da Jens Bornø overtog Hørsholm Planteskole, hørte til forpagtningen i slotshaven: Plantedammen, parterrehaven bag kirken og Bakkehaven. For de to førstnævnte ophørte forpagtningen i 1909. På det tidspunkt var interessen for slotshaven vågnet, og fra en af Lars Nielsens og Jens Bornøs venner, landskabsgartner Edvard Glæsel, foreligger fra 1899 en plan til at "genskabe Hørsholm Slotshave i fransk stil". Denne plan er udstillet på Hørsholm Egns Museum (19).

Hørsholm Kirke og dens omgivelser

I 1790 var Hørsholm blevet et selvstændigt sogn med slotskapellet som sognekirke. Da det blev bestemt, at slottet skulle rives ned, havde man besluttet at skåne kapellet; men det var ikke solidt nok til at stå alene og det blev brudt ned i 1816. Man tænkte derefter på at indrette kirke i Havepalæet, der en årrække havde været brugt til fouragemagasin for tropperne på Hirschholm. Det opgav man. Dels lå palæet for langt fra byen, dels ville ombygningen til kirke blive meget bekostelig.

Frederik VI lod nu C. F. Hansen udarbejde tegninger til en moderne kirke, d.v.s. i nyklassicistisk stil (20). Kongen lod kirken opføre i midten af den tidligere slotsgård, og skænkede den i 1823 til menigheden. De lige linier i kirkens arkitektur stemmer godt med de rette linier i barokhaven. Dette er på sin vis paradoksalt, da nyklassicismen netop vendte sig bort fra barok og rokoko.

Ved nedrivningen af slottet var parterrehaven selvsagt blevet ødelagt; man havde derefter ryddet nødtørftigt op på Kirkeøen, hvor enkelte træer fra Slotshaven endnu stod tilbage, men iøvrigt lå pladsen omkring kirken hen som græsareal, og det benyttedes til fåre- og kreaturgræsning. I 1842 havde rebslageren i Hørsholm forpagtet kirkepladsen for en afgift på 20 rigsdaler årligt. Han brugte et par af de lange, lige stier til rebslagerbane og lod sine køer græsse på Kirkeøen. Da forpagtningen udløb i 1854, fortsatte rebslageren med at lade sine køer græsse ved kirken. Køerne blev "arresteret" af politiet, og sagen gik til retten, som dømte rebslageren til at opgive sin græsning.

Der skulle nu skabes et "anlæg" ved kirken, og A. G. Schæffer foreslog plantning af elm i de fire rundinger, der endnu eksisterer. Omkring århundredskiftet blev disse plantninger suppleret med grupper af thuja og enkeltstående taks samt hængepil (*Salix alba vitellina pendula*), enkeltstående naur og ahorn. Af denne plantning findes endnu

nogle hængepile, en enkelt naur, en rødbladet og en almindelig ahorn mellem kirken og de østlige slotsdamme. Disse træer får meget smukke efterårsfarver og sætter ved løvfaldstid deres præg på slotshaven.

En del af de gamle lindetræer i alléen fra Ridebanen til Hørsholm Kirke blev fornyet, dels ved plantning og dels ved stævning i begyndelsen af 1900-tallet. De ny træer voksede meget skråt ud over dammene og blev erstattet af en helt ny allé i midten af 1950'erne. De to store træer, der står nærmest Ridebanen, og hvoraf det ene skimtes yderst til venstre, stammer utvivlsomt fra den oprindelige plantning omkring 1740. Postkort ca. 1920

De gamle lindetræer, der stod på dæmningerne fra Ridebanen til Kirkeøen og fra Kirkeøen til Haveøen kom efterhånden til at læne sig mere og mere ud over søerne, og omkring 1955 blev de erstattet af træerne i de nuværende alléer.

På Kirkeøen blev der i 1941 foretaget arkæologiske stikprøveudgravninger for at finde frem til beliggenheden af middelalderborgen og og Frederik II's Hørsholm Slot. Planer over resultatet af udgravningen samt genstande, der blev fremdraget, findes på Hørsholm Egns Museum (21). Mellem kirkens sydvestre hjørne og elmegruppen ser man i plænen en stenkrans, der markerer en gammel brønd, der blev udgravet ved den lejlighed. En sten, der står ved udkørselen fra kirkepladsen til Søndre Jagtvej bærer spor af kalkmørtel. Mørtelen stammer utvivlsomt fra middelalderborgen, og stenen blev fremdraget af voldgraven ved Frederik II's slot, som man stødte på, da man i 1963 foretog udgravning til en olietank umiddelbart syd for kirken.

Ved hjælp af Thuras tegninger og udgravningerne kan beliggenheden af Hirschholm Slot fastslås. De sydligste træer i elmegrupperne syd

for kirken står omtrent i samme linie som slottets sydlige facade. Til markering af denne linie blev der i 1920'erne plantet en avnbøghæk, der nu forlængst er væk.

Hirschholmsommeren 1832, fester i slotshaven

I sommeren 1832 tog digteren Johan Ludvig Heiberg ophold i Hørsholm sammen med sin hustru, skuespillerinden Johanne Luise, og sin moder, forfatterinden Thomasine Gyllembourg. I selskab med dem var digteren Henrik Hertz. Deres ferieophold blev forevigtet i Hertz' "Hirschholmdigte", hvoraf det mest kendte er "Posthuset i Hirschholm". I dette digt har han gengivet slotshavens vemodige og romantiske stemning så godt, at citater herfra næsten er blevet "stående klischeer" til senere beskrivelser af slotshaven. Heller ikke i nærværende artikel skal det mest kendte af versene savnes:

"Hist over Slotshavens sjunkne terrasser
hviler nattens dug som et grædende hav;
Slottet de nedrev i uhyre masser,
vidner Kirken om, lig et kors på en grav.
Eggen er øde, Mathilde, hvor du
flygtig har redet den flygtige ganger,
blot dine lidelser mindes endnu
af den tungsindige sanger".

"Posthuset i Hirschholm" er ikke Hertz' eneste Hørsholm digt, og efter ham fulgte andre forfattere, som skildrede begivenhederne omkring Caroline Mathilde i Hørsholm (22). Hirschholmsommeren fik især betydning efter udgivelsen af Johanne Luise Heibergs memoirer, "Et liv genoplevet i erindringer", der udkom 1891-92, efter at skuespillerinden var død i 1890. I disse erindringer har Hirschholmsommeren en betydelig plads, og yderligere glans blev der kastet over den, da det fornemme skrift "Juleroser" i 1905 bragte udtog af Hertz' dagbog fra 1832, ledsaget af Carl Thomsens charmerende tegninger. Sommerens betydning i litteraturhistorien og for Hørsholm blev understreget ved, at en marmortavle blev sat op på det hus ved Ridebanens vestrand, hvor familien Heiberg havde boet i 1832 (23).

Henrik Hertz var blevet forelsket i Johanne Luise Heiberg. De spadserede ofte sammen i slotshaven, og digteren dristede sig til at skære to H'er i et bøgetræ. I barken på en stor bøg kan man se indridset to H'er, og traditionen siger, at dette er Hertz's træ. Bøgen står syd for Karrusældammen på en lille forhøjning ved stien. Den kendes let på det trådvæv, skovvæsenet har omgivet den for at beskytte H'erne mod hærværk.

Den romantik, som Hirschholmsommeren forlenede slotshaven, Ridebanen og alléerne med, har uden tvivl været af den største betydning for det syn, man fik på Slotshaven og dermed på dens bevaring.

Hørsholm Slotshave var stedet, som digterne fandt værd at beskrive – den måtte der værnes om!

Schæffers indstilling af 1815 (se s. 22) om anvendelse af slotshavens åbne pladser til planteskole og en vis vedligeholdelse af "promenaderne" blev retningsgivende for driften gennem hele 1800-tallet. Planteskoledrift og kreatur- og hestegræsning medførte, at hele området ikke "sprang i skov"; de åbne pladser og linderækkerne blev bevaret mange steder.

Den historiske kolorit og de åbne pladser indbød til at afholde fester i slotshaven. Den største og berømteste af festerne fandt sted i 1861, da man fejrede 100 året for bøndernes frihed på Hørsholm Gods. Midtpunktet for festlighederne var Hjorten, hvor springvandet senere er anlagt. Både Frederik VII og Grevinde Danner deltog i festen, og deltagertallet er anslået 7.000-8.000 (24).

Den mand, der havde taget initiativet til 100 års festen var Kammerråd C. Christensen - senere kaldt Hørsholms konge - hvis levende interesse for egnens fortid gav sig udslag i det store værk om "Hørsholms Historie", 1879. Hans oplysninger om Hørsholm Slot og Slotshave har været af den største betydning for kendskabet hertil og dermed for bevaring af de rester, der endnu fandtes af slotshaven. Han var hovedmanden ved stiftelsen af Hørsholm Distrikts Økonomiske Selskab, som senere gang på gang har bidraget til slotshavens forskønnelse. Besøgende i slotshaven erindres da også om kammerråden ved den mindsten, der står ved indgangen til haven fra det sydvestlige hjørne af Ridebanen.

I sine erindringer fortæller Johanne Lutse Helberg om de tanker, hun gjorde sig i 1832 om Hørsholm Slotshave som et ideelt sted for friluftsskuespil. I 1903 og i 1905 afholdtes de såkaldte rokokofester, hvis overskud skulle bruges til slotshavens forskønnelse (se s. 31). I 1918 og 1919 tog Håndværkerforeningen initiativ til at afholde friluftsskuespil, hvis overskud gik til Teknisk Skole.

Gang på gang har slotshaven været ramme om fester, især grundlovsfester, hvor de lokale foreninger mødte med faner, men også skytteforening, sygekasse m.m. har holdt fest i haven. Indtil 1913 foregik festerne fortrinsvis på Hjorten, senere på pladsen syd for Hjorten, der hvor obeliskens nu står. En af de største fester i nyere tid med over 8.000 deltagere fandt sted 16. september 1936. Anledningen var 175 årsdagen for Hørsholmbondens frihed, men festen fik et stærkt nationalt præg, idet talerne især kredsede om Sønderjylland, hvor den nazistiske bevægelse havde fået vind i sejlene under indtryk af begivenhederne syd for grænsen. Både Christian X og Dronning Alexandrine var til stede (25).

Slotshaven i 1900-tallet

Henimod slutningen af 1800-tallet begyndte udviklingen at tage fart i Hørsholm. Den gav sig bl.a. til kende ved, at der rejste sig røster om byggeri på Ridebanen, men disse planer mislykkedes. Derimod blev der givet tilladelse til at opføre apotek (ca. 1870) og almueplegeskole (1885) - nuværende Gamle Hovedgade 2 og 4 - i det nordvestlige hjørne af slotshaven.

Forfatteren Karl Larsen giver følgende skildring af Hørsholm Slots-
have i begyndelsen af 1890'erne:

"Ved den søndre ende af Hovedgaden var vel Heibergtidens gamle Postgård om-
dannet til et stort og rummeligt hotel, men slottets fordums Ridebane bredte sig
stadig som en vidt strakt plæne, hvis dybe græs i al sin stille fred lå overskygget
af mægtige kastanietræers brede kroner. Andre ærværdige kastanier førte derfra
i en lang allé - Kohavealléen (nu Rungstedvej) - en lille fjerdingvej ned mod
Strandvejen, og bag Ridebanen lå, - al slotshavens herlighed.

De blanke slotsgrave var bleven indsøer, hvor ænderne rugede, og gedden
sprang, eller de var lagt tørre og udnyttede som planteskole eller eng for ung-
kvæg. På selve Slotsøen lå den hvidtede kirke i streng klassisk stil som en art
gravmæle over det letsindige slot, af hvis stene, den var opbygget. Skærmet mod
vest af høje, skovklædte brinker, kun vedligeholdt på det mest nødtørftige, virkede
den gamle slotshave gribende tungsindigt og skønt med mægtige allétræer af lind
og kastanie og forfaldne busketter, hvor de kraftigste af de mangeartede træer og
planter havde kæmpet sig igennem og vundet overtaget, og hvor vækster havde fået
lov til at gro og udvikle sig imod alle kunstfærdige regler, frie for enhver værnen-
de og hæmmende hånd. Thuja'er var blevet højstammede sorte træer, der ragede
mod himmelen som cypresser, vilde frugtræer havde sået sig ind imellem ægte
kastanie og platanbladet ahorn. Bøgen bredte sig i en tæt og kraftig underskov. Og
på den østre side af voldgravene løb atter alléer af bredbladede kastanier langs
kørevejen til hoffets kavalérbygninger og stalde med de småtavlede ruder".

Hørsholm Kirke og dens omgivelser set fra sydøst omkring 1900. Området syd for
kirken - den oprindelige parterrehave - ses her udnyttet til planteskole

Rokokofesterne i 1903 og 1905 havde givet et mindre overskud. Pengene blev sat på rente, og en halv snes år senere var de blevet til ca. 3.000 kr. I 1913 blev pengene overdraget til Grundejerforeningen for Hørsholm Sogn, der havde den nye apoteker, Paul Scheel (26), til formand. Med disse penge gennemførte man den første større fornyelse i slotshaven: Springvandet på Hjorten omgivet af seks cementstøtter, hvori der var indstøbt fragmenter fra slottet (27). Støtterne fik snart navnet "apotekerpillerne" eller "apotekerens piller", fordi de to apotekere Petersen og Scheel, må betragtes som deres "fædre". Også andre steder i slotshaven er der opstillet fragmenter af slottet.

De gamle træerør, der i sin tid havde ført vand til springvandene duede ikke mere, og der blev lagt et jernrør fra Springdammen til det nye springvand, der sprang døgnet rundt, vinter og sommer, indtil 1965, da det ombyttedes med springvandsfiguren "Tors fiskeri", som er udført af billedhuggeren Anne Marie Carl Nielsen og skænket til Hørsholm kommune.

Til de første forskønnelser hører også, at den udtørrede plantedam igen blev vandfyldt.

I 1908 havde Paul Scheel overtaget Hørsholm Apotek. Han var herved blevet nabo til slotshaven, og det var især ham, der tog initiativet til de fornyelser, der fandt sted i første halvdel af 1900-tallet. Fra 1914 til 1921 var apoteker Scheel sognerådsformand. Kommunen havde gode indtægter i disse år, og sognerådet sørgede ikke alene for at give borgerne veje, kloaker, skoler m.m. men ønskede også at gøre Hørsholm Slotshave til en smuk park. Scheel beskrev senere forholdene således: "Hørsholm Slotshave var reduceret til en almindelig skovpart, som den daværende skovrider ikke lagde interesse i at vedligeholde som park. Tungsindighed hvilede over dette fortidsminde" (28).

Da festpladsen fik sit springvand i 1913, påtog Hørsholm kommune sig at passe dette anlæg. Men sognerådet med apotekeren i spidsen ønskede kontrol over slotshaven, og i 1914 anmodede sognerådet staten om at måtte købe "kaserneetablissementet", d.v.s. de gamle bygninger fra slottets tid på Folehavevej og Søndre Jagtvej samt Ridebanen, Slotshaven, Ubberøddam og Springdammen m.m. for ialt 75.000 kr. Selv om pengene var meget værd før Første Verdenskrig, var det ikke noget stort beløb, men driften af bygningerne og naturområdet ville imidlertid give betydelige årlige udgifter til Hørsholm Kommune, som i sit andragende anførte:

"Den sum, som statsskovvæsenet årlig anvender til vedligeholdelse er så ringe, at det ikke kan undgås, at den smukke historiske plet efterhånden gror vildt og søerne omdannes til sumpe. Det har gentagne gange været forsøgt at få parken under de offentlige lysthaver, men med negativt resultat. Af de fire damme er kun den ene holdt fri for vegetation, to er efterhånden tilgroede, og den fjerde henligger udtørret. Såfremt parken overgår til kommunens besiddelse, er det hensigten efterhånden at udbedre det forsømte og vedligeholde den på lignende måde som Frederiksberg Have. Men dette vil kræve meget betydelige ofre, medens indtægterne af lidt skovning i ny og næ ikke kan betyde stort".

Under krigen 1914-18 brugtes kasserneetablisementet af husarerne, som holdt rideøvelser på Ridebanen og i slotshaven. Ministeriet kunne altså henlægge kommunens anmodning.

Springvandet og apotekerpillerne i 1920'erne

Sognerådet havde imidlertid ikke glemt sit ønske, og gentog i januar 1918 sin anmodning, men dog i reduceret form, idet man nu kun ønskede: 1) Ridebanen, hvis vedligeholdelse allerede blev varetaget af kommunen, 2) slotshaven, hvor kommunen vedligeholdt kirkepladsen og pladsen ved springvandet, samt 3) Ubberød Dam og Springdammen, som kommunen førte et vist tilsyn med. Kaserneetablisementet omtales ikke, og der tilbydes ikke nogen pris. Af følgende citat fremgår væsentlige begrundelser for kommunens anmodning:

"Vi er villige til at lade pålægge servitutter i videst mulig omfang, således at intet af interesse for det offentlige kan forrykkes, og som ovenfor nævnt, vil vi tillægge det den største betydning, om vi kunne få lejlighed til at aflaste den truende arbejdsløshed gennem de meget betydelige arbejder, som en regulering af parken og oprensning af dammene vil medføre

Om det kunne lykkes at få denne overdragelse hurtigt i stand, ville det kunne skaffe arbejde til mange hænder. Alene oprensningen af dammene, og vi skal her anføre, at disse damme, selv i meget gamle mænds minde ikke har været oprensende, utvivlsomt gemmer værdifuldt gødningsstof på bunden".

Heller ikke denne henvendelse førte til ændring i ejendomsforholdet til de nævnte arealer. Arbejdsløsheden var imidlertid en kendsgerning, og det lykkedes i 1920 Hørsholm Kommune at skaffe økonomisk grundlag for at få sat en "sanering" af slotshaven igang med tilskud fra staten. Den 5. oktober 1921 bringer et lokalt blad en oversigt over istandsættelsen, der må betegnes som den mest omfattende i havens historie siden anlægget.

"Når man bliver færdig med reguleringen i den vestlige side af parken, hvor man også vil søge at rekonstruere de gamle kanaler, som har været der på slotstets tid, skulle istandsættelsen være tilendebragt, og man vil da have anvendt et

samlet beløb på ca. 100.000 kr. til dette formål, idet der fra Staten og Hørsholm Kommune er ofret henholdsvis 40.000 kr. og 50.000 kr., medens Økonomisk Selskab har bevilget et årligt bidrag på 1.000 kr. i 3 år, og Grundejerforeningen har bevilget 2.000 kr. i 2 år, ligesom der fra privat side er skænket 5.000 kr.

Det vil nok undre mange, at der har kunnet fremskaffes så mange penge til slotshavens forskønnelse, og man må da sikkert give apoteker Scheel ret, når han udtaler, at det vil der heller ikke være mulighed for at gøre mere end én gang. Men for at det ikke skal være givet ud omsonst, må Statsskovvæsenet, hvorunder slotshaven sorterer, også kende sin forpligtelse og træde hjælpende til med hensyn til den fremtidige vedligeholdelse.

Vil Statsskovvæsenet ikke det, er der ingen anden udvej, end at Staten må lade de offentlige lysthaver overtage slotshaven, da man ikke kan forlange, at Hørsholm Kommune fremdeles skal være med til at vedligeholde Statens domæner".

Denne notits er tydeligvis inspireret af apotekeren, der havde udvirket, at daværende inspektør ved de offentlige lysthaver, Clemens Jensen, var kommet til at lede arbejdet, der havde omfattet oprensning af dammene, beskæring af træer, istandsættelse af veje og gange, opsætning af bænke.

Selv om der var brugt mange penge, var arbejdet med slotshavens forskønnelse ikke tilendebragt. I 1927 rejste Naturfredningsforeningen igen spørgsmålet om istandsættelse overfor Staten, og Berlingske Tidende bragte 1. november meddelelsen under overskriften: "Slotsparken i Hørsholm vanrøgtes". Den 21. november året efter skrev forfatteren Sv. Leopold en kronik i Nationaltidende, hvor han taler om at genskabe Hørsholm Slotshave i "sin enestående pragt og barokke magnificence", og han fremhævede, at haven med sine 200 år nu besad "kæmpealléer" og store træer, der ville give en langt mere fuldkommen have, end da den blev anlagt. Dengang så slotshaven "ud som en altfor skyggeløs park, der kun lå i solskinnet og ventede på sin fuldendelse".

I slutningen af 1920'erne voldte arbejdsløshed igen problemer, og i Hørsholm Slotshave tog man fat på arbejder, som man ikke havde nået i 1921: oprensning af de helt tilgroede små damme i den vestlige del af haven, Karrusældammen og Magdalenedammen, hvis holm blev tilplantet med rhododendron, som i vore dage er blevet til en lille rhododendronskov.

Et indtryk af tilstanden i slotshaven får vi gennem Adresseavisen for Usserød, Hørsholm og Rungsted pr. 9. oktober 1929. Bladet glæder sig over opgravningen af Karrusældammen, som vil give klart vand på begge sider af den vestlige damsti og tilføjer: "Det vil sikkert blive meget smukt, og i det mindste nødvendiggøre en radikal oprydning i dette stykke urskov", og man mener hermed hugst i underskoven, så de store smukke bøgestammer kan komme til deres ret. På Festpladsen ovenfor springvandet lå alt hen som en urskov, hvor man til "nød kunne finde de smukke, gamle valnøddetræer".

Valnøddetræerne stammede formentligt fra Schæffers plantninger; hvert træ havde sin særlige type nødder, der efter størrelse blev kaldt almindelige-, konge- og kejservalnødder. Vest for trappen, der fører ned til springvandet, står en tyrkisk eg = frynseeg (*Quercus cerris*), der må antages at være henved 100 år.

Obeliskens, hvis bronzerelleffer fortæller stedets historie, blev rejst i 1932, på initiativ af apoteker P. Scheel

I sommeren 1931 rev stormen et af de store valnøddetræer omkuld, og dette gav formentligt anledning til oprydning på Festpladsen, som det følgende år blev til "Pladsen med Obeliskens". Landmandsbanken havde overtaget en større ejendom i Hørsholm, og i haven stod en obelisk af granit (29). Apoteker Scheel havde fået banken til at skænke den til opstilling i slotshaven, og han fik Hørsholm Distrikts Økonomiske Selskab og Grundejerforeningen til at betale udsmykning og opstilling. I samråd med H.C. Rosted (30) havde billedhuggeren Richard Magnussen forsynet obeliskens med forgyldt krone, således at den kom til at ligne og dermed symbolisere tårnet på Hirschholm Slot (se billedet s. 8 og citatet s.9). Slottets bygningshistorie blev fortalt på obeliskens bronzerelleffer: 1) Frederik II's Hørsholm Slot 1582, 2) Hirschholm Slot 1739, 3) Hirschholm Slot 1744 og 4) Slottets skaber og herskerinde Sophie Magdalene. Med det sidstnævnte relief var en tanke, man længe havde næret i Hørsholm, blevet til virkelighed. Ved en højtidelighed den 4. oktober 1932 overgav Paul Scheel obeliskens til planteskoleejer Jens Bornø, der som sognerådsformand repræsenterede

Hørsholm Kommune. Kommunen havde ladet opstille et bronzegitter omkring obelisken og påtog sig at vedligeholde obelisken og pladsen omkring den.

Ridebanen med dens træer og alléen langs med Folehavevej må betegnes som en del af slotshaven, og selv om Folehavevej var blevet amtsvej tilhørte træerne her ligesom træerne på Ridebanen Staten. På initiativ af Naturfredningsforeningens lokalkomite blev disse træer og adskillige andre i Hørsholm fredet i 1931 (31). Fredningen blev snart hævet for de træer, der stod ud for Kavalérboligerne, og da enkelte af de fredede træer gik ud, og andre ansås for farlige for trafikken, fastsatte overfredningsnævnet i 1951 – efter indstilling fra Hørsholm Skovdistrikt og Hørsholm Kommune – ændrede fredningsbestemmelser af 17. februar 1951, hvori det hedder:

"Træerne udgør en væsentlig del af det skønne område: Slotshaven med dammene, Ridebanen, Folehavevej med Kavalérboligen, de gamle stalde og laden – nu Jagt- og Skovbrugsmuseet – og at man i stedet for sådan enkeltvis fornyelse med små allétræer hellere på grundlag af en undersøgelse af træernes sundhedstilstand og levedygtighed måtte udarbejde en plan, der – med iværksættelsen måske udstrakt over 2-3 år – gav mulighed for en fornyelse af træbestanden på større strækninger ad gangen, og da helst med så store træer, som det lader sig gøre, og med træarter, som på en gang kunne glide tilfredsstillende ind i billedet med de tilbageværende ældre træer og være af mere stabil beskaffenhed end hestekastanie, i hvert fald hvor placeringen er en sådan, at nedfaldende grene kan være til fare for trafikanter".

Dæmningen mellem Haveøen og den sydlige del af slotshaven blev lavet i begyndelsen af 1800-tallet af materialer fra slottets nedbrydning. I 1936 blev den fjernet og erstattet af en træbro, så vandet fik fri adgang mellem de østlige og vestlige damme. Ovenstående billede blev taget kort før dæmningen blev fjernet

I 1936 blev dæmningen syd for Haveøen fjernet og erstattet af en træbro og herved blev kanalen mellem de to sydlige damme genskabt.

I 1940'erne blev der bygget en stentrappe med en stenbænk foroven på vestskråningen lidt syd for Dronningens Terrasse. Omtrent samtidig blev der foretaget hugst og oprydning ved den nordvestlige dam, hvor der blev plantet birk og popler (*Populus vernirubens*) i det sumpede område, der kaldtes "Grødfadet", samt en række birk mellem stien og dammen. Fra Arboretet blev der udplantet en krybende bøg og en krybende eg syd for den østlige dam og – i begyndelsen af 1950'erne – to kinesiske vandgraner (*Metasequoia glyptostroboides*). Disse og andre fornyelser i slotshaven skyldes skovrider A. Gram (1940-67), og foranledningen er måske et par artikler i de lokale blade i efteråret 1944. Skovrideren fremkom selv med følgende udtalelse: "Det er såmænd ikke så underligt, at spørgsmålet om slotshavens tilstand dukker op gang på gang; det er jo kun bevis for, at der er interesse for denne sag, og der bliver ikke ro om den, før spørgsmålet er løst på tilfredsstillende måde".

Ved forhandling mellem Hørsholm Skovdistrikt og Hørsholm Kommune blev det fastlagt, hvorledes skov og kommune skulle fordele vedligeholdelsen af slotshaven imellem sig. Kommunen påtog sig at holde græsplænerne og anlæggene omkring springvandet og obelisken samt pladsen omkring kirken og vejen fra Ridebanen til obelisken, medens skovdistriktet holder de øvrige veje og stier samt træbestanden. Også Ridebanen passes af kommunen, som i de senere år har brugt ca. 35.000 kr. årligt på Hørsholm Slotshave og 15.000 kr. på Ridebanen.

I orkanen i oktober 1967 væltede adskillige af slotshavens træer. Der er siden foretaget hugst i den gamle bestand, især i den østlige del, hvor der i 1975 også blev hugget ud i undervæksten, og herved er skovbilledet blevet lysere og venligere end tidligere.

De lokale blade bragte i 1974 nogle artikler med skarp kritik af tilstanden i slotshaven, specielt af tilgroningen af dammene. I efteråret 1976 er der foretaget en dybtgående oprensning med store gravemaskiner af den sydvestlige dam, og der er påbegyndt oprensning af Magdalenedammen. En del af fylden fra oprensningen er brugt til opfyldning af Karruséldammen, en del anbragt i den østlige del af Hjortten, og en del på skråningerne i vestsiden af slotshaven. Herved er enkelte af de oprindelige linier i Kriegers 250 årige haveanlæg blevet udslettet. Såvel udtyndingen i undervæksten i 1975 som oprensningen af dammen i 1976 er udført af Hørsholm Skovdistrikt som beskæftigelsesarbejde.

Oversigt

Endnu eksisterer væsentlige træk af den oprindelige Hørsholm Slotshave, hvis anlæg blev påbegyndt for 255 år siden.

Af de oprindelige plantninger, der nu er mellem 225 og 250 år, findes der spredt på Ridebanen, i alléerne og i skoven mange prægtige

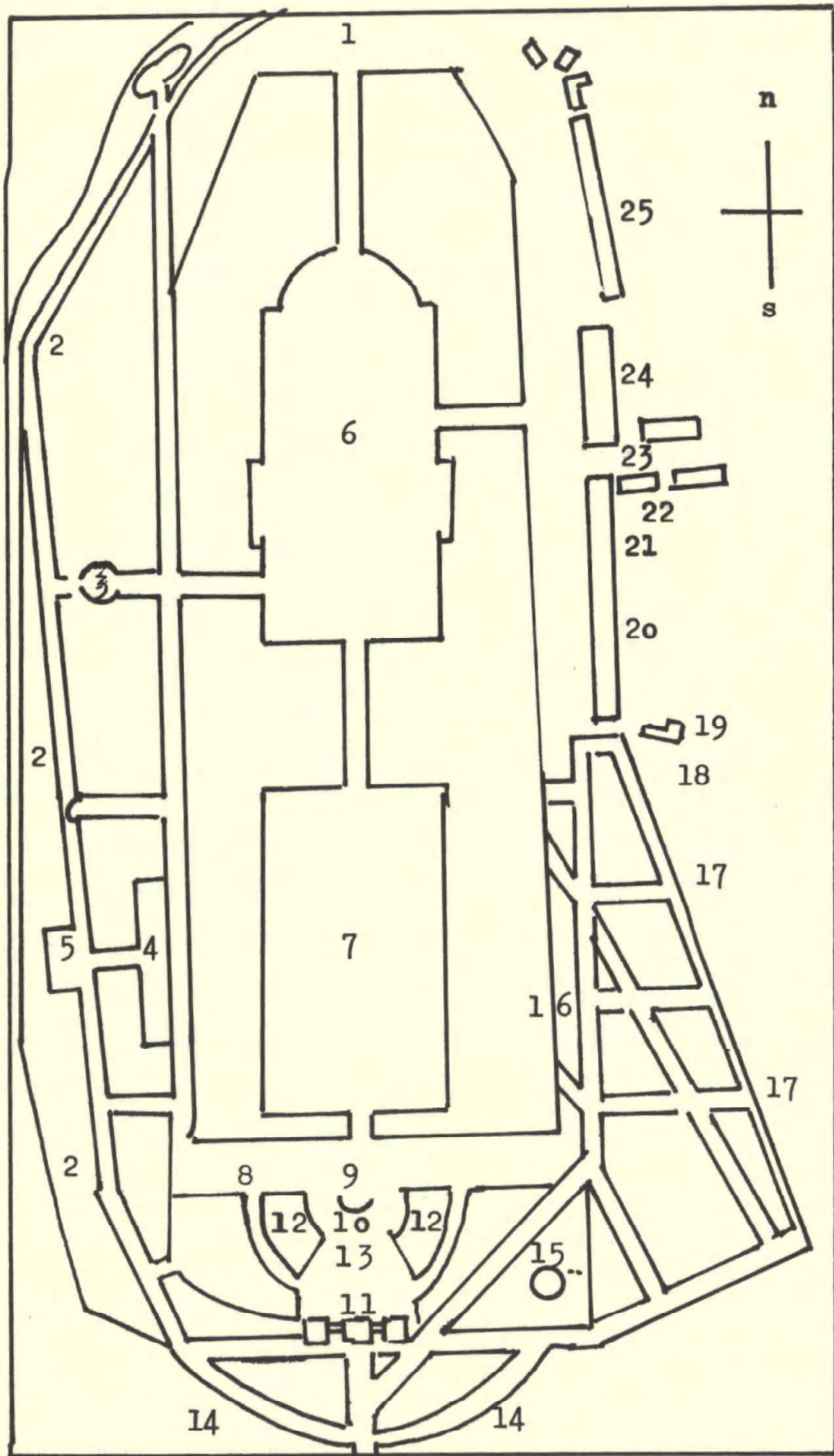
træer, der har nået store dimensioner, især elm og bøg, men også en del lindetræer og enkelte hestekastanier. Jordbunden i slotshaven er frugtbar, og gennem mere end hundrede år har de forskellige træarter forynget sig selv ved frø eller støds kud. Bevoksningen indeholder således træer, hvis aldre varierer fra 1 til 250 år.

Elm og bøg ved indgangen fra Folehavevej til slotshaven. De stammer uden tvivl fra det oprindelige anlæg og er nu omkring 240 år gamle. I baggrunden skimtes gartner Nielsens nåletræer fra slutningen af 1800 tallet. P. C. N. fot. marts 1971

Som minder om Schæffers og Lars Nielsens interesse for fremmede træer findes østamerikanske løvtræer fra omkring 1800 og forskellige nåletræer fra slutningen af 1800-tallet.

Slotshavens anvendelse til planteskole og udtørring af de vestlige slotsdamme har vel gennem en periode tilsyneladende udvasket linjerne i barokhaven. Denne anvendelse har imidlertid hindret, at skoven har bredt sig ud over disse områder. Da interessen for det gamle anlæg blev vakt i vort århundrede, var grundstammen i anlægget således bevaret.

TEKST TIL SKITSE

Skitse over Hørsholm Slotshave efter Thuras plan, se s.11. Bemærk: Nord er opad, modsat Thuras plan.

En del af gangene eksisterer ikke mere. Tallene viser nogle vigtige lokaliteter og nedenfor angives navnene på og anvendelsen af disse steder i fortid og nutid.

1. Ridebanen. Ved den nordvestlige indgang til slotshaven står mindesmærket for kammerråd C. Christensen.
2. Norske Allé eller Bakke Allé. På strækningen fra knækket og ned mod Ridebanen står en del af de oprindelige allétræer.
3. Oprindeligt terrasseformet anlæg.
4. Karrusældam. Den oprindelige anvendelse ikke oplyst.
5. Pladsen, hvor Norske Hus fra 1733 lå. Skråningen ned mod dammen var oprindeligt beplantet med nåletræ.
6. Slotsholmen eller Slotsøen, efter kirkens opførelse i 1823 kaldt Kirkeøen. Ud for det sydvestlige hjørne findes nu en halvø med Dronningens Terrasse (se note 17). Den nuværende vestlige bro til fastlandet ligger nordligere end på planen. Den nuværende østlige bro ligger sydligere end her angivet.
7. Haveøen eller Firkanten. Linderækkerne stammer fra det oprindelige anlæg.
8. Magdalenedam og -holm er anlagt i 1750'erne og derfor ikke med på Thuras plan fra 1749.
9. Springvandsplads, nuværende springvand fra 1913, indtil da festplads, se 12, pladsen med "apotekerpillerne".
10. Kaskade i oprindelige anlæg, nu trappe.
11. Havehuset eller -palæet, operahuset, det kinesiske hus.
12. Hjorten, festplads indtil 1913.
13. Pladsen med Havehuset, senere festplads, og fra 1932 pladsen med obelisk.
14. Den runde allé har delvis mistet sin form i nutiden. Grænsen for slotshaven ligger sydligere end angivet på planen, idet der i 1815 blev plantet eg på en strimmel jord syd for daværende slotshave.
15. Her har formentligt ligget et lysthus. En lav, ringformet vold markerer pladsen.
16. En del østamerikanske træer fra Schæffers forsøgsplantning fra omkring 1800 står langs søbredden.
17. Øst for slotshaven lå Bakkehaven. Langs denne Bakkehavegangen, flankeret af enkelte prægtige bøge fra havens anlæg. Bakkehaven tilplantet med bøg omkr. 1950.
18. En gruppe nåletræer fra 1880-90'erne. Hørsholm Planteskoles præsentation af ny-indførte træarter.
19. Fiskemesterboligen, senere skole, nuværende Folehavevej nr. 25.
20. Kavalérbygningen, bygget i en etage 1735, forhøjet i 1744, nu Folehavevej 19-23.
21. Kavalérestalden, bygget af J.C. Krieger 1921, nu del af Jagt- og Skovbrugsmuseet, Folehavevej 17. Ud for den nordlige del af stalden står to store linde og en meget smuk hestekastanie fra de oprindelige plantninger.
22. Oprindeligt amtsforvalterbolig, nu Hørsholm Egns Museum.
23. Plads i slottets avlsgård. I 1766 rejstes her Stolbergstøtten, Hørsholmbøndernes frihedsstøtte.
24. Den store Lade, opført 1713, nu Jagt- og Skovbrugsmuseum.
25. Livstalden, Garderstalden, senere Husarstalden, opført 1732-38. Oprindelig stald for "Livgarden til hest". Nu Jagt- og Skovbrugsmuseum. I den gamle frugthave øst for stalden findes enkelte gamle sorter.

I 1900-tallet er der gjort et bevidst arbejde for at genskabe vigtige træk i den oprindelige slotshave. Dammene er blevet oprenset, og der er etableret åbne, sollyse pladser. Der er blevet indrettet springvand og der er blevet rejst en obelisk, der fortæller om stedets historie. Haveøens linde er blevet topkappede og lindealléerne på dæmningerne er blevet fornyet.

Det er karakteristisk, at de store fornyelser i slotshaven i vort århundrede har fundet sted som beskæftigelsesarbejder, og at initiativet især er kommet fra Hørsholm Kommune, der har påtaget sig vedligeholdelse af betydelige arealer i slotshaven.

Nogle vigtige årstal i Hørsholm Slotshaves historie:

1722	Krieger beordres til at "ordne slot og have symmetrisk"
ca. 1735	Krieger afløses af Eigtved som havearkitekt
1737	Eigtveds anlægsplan for købstaden Hirschholm
1739	Slottets første indvielsesfest
1744	Slottets anden indvielsesfest
ca. 1750	Magdalenedammen
1771-72	Christian VII's hof på Hirschholm
1794	Slotshaven under forstværnet
1810-12	Hirschholm Slot nedrives
1823	Kirken indvies
1832	Helbergs og Hertz' Hirschholmsommer
1854	Elmegrupperne på Kirkeøen plantes
1903 og 05	Rokokofesterne
1909	Planteskolevirksomheden ophører
1913	Springvand og "Apotekerpiller"
1921	Den store oprydning
1931	Fredning af alléerne
1932	Obelisken
1935-36	Mindre istandsættelser - veje, stier, damme
1944-45	Kapning af lindetræerne på Haveøen
1955	Alléerne på dæmningerne fornyes
1965	"Tors fiskeri" erstatter det gamle springvand
1967	Stormfald
1971	Slotshaven beskrives i "Vandreture i statsskovene"
1976	Oprensning af den sydvestlige dam

Henvisninger

Enkelte henvisninger er givet i teksten, andre i noterne. For artiklen har de væsentligste trykte kilder været nedennævnte.

Litteratur

- Bredsdorff, Peter: "Hirschholm købstad - idealby og virkelighed", trykt i Tidsskriftet Byplan nr. 69, 1960. Særtryk af tidsskriftet udsendt til borgerne i Hørsholm under navnet: "Hørsholm fra slotsstad til villaby".
- Christensen, C.: "Hørsholms Historie", 1879, fotografisk genoptryk 1976.
- Larsen, Karl: "Hørsholm og Rungsted", udg. af Hørsholm Grundejer- og Kommunalforening, 1913.
- Lund, Hakon: "Danske haver i det syttende og attende århundrede", 1963.
- Lund, Hakon: "De kongelige lysthaver" - forventes udsendt efterår 1977.
- Rosted, H. C.: "Fra adelsborg til kongeslot - Hørsholms historie indtil 1730", 1957.
- Rosted, H. C.: "Hirschholm Slot - et kongeslot og dets skæbne 1730-1746", 1963.
- Rosted, H. C.: "Den gamle planteskole - Hørsholm Planteskole gennem 175 år", udg. af Hørsholm Planteskole, 1962.
- Rosted, H. C.: "Hørsholm og Rungsted", udg. af Turistudvalget, 1935.
- Rosted, H. C.: "Hørsholm - en by med historiske minder", udg. af Hørsholm-Rungsted Turistforening, 1967.
- Scheel, Paul: "Hørsholm kommune gennem 50 år" i "Håndværkerforeningen for Hørsholm og Omegn 1899-1949", udg. af Håndværkerforeningen.
- Thura, Lauritz: "Den danske Vitruvius", 2. del, 1749.
- Weilbach, Fr.: "Arkitekten Lauritz Thura", 1924.

Arkiv

Arkivalier og billeder på Hørsholm Egnsmuseums arkiv. Hvor intet andet er anført er grundlaget for illustrationerne udlånt af Hørsholm Egnsmuseum.

1. Hørsholm Egnsmuseums arkiv.
2. H. C. Rosteds privatarkiv s. st. indeholdende udskrifter, notater, avisudklip m.m. Mundtlige beretninger om Hørsholm Slotshave - især af H. C. Rosted.

Noter

1. Nedennævnte fire kendte arkitekter er knyttet til Hørsholm Slot og Slotshave. Johan Cornelius Krieger (1683-1755) såvel arkitekt som havearkitekt; i 1725 udnævnt til overlandbygmester, i hvilken egenskab han havde overopsyn med samtlige kongelige haver. Han er kaldt vor første havearkitekt og var den barokke havestils førende skikkelse i Danmark. Af hans haveanlæg kan nævnes Hirschholm og Frederiksborg. Sidstnævnte er vor bedst bevarede barokhave. Af bevarede bygninger i Hørsholm havde Kavalérstalden Krieger til arkitekt. Nicolai Eigtved (1701-54), uddannet som gartner, studierejser, hofbygmester 1735-42. Af byggearbejder kan nævnes "Frederiksstaden" i København (bl.a. Amalienborg), Frederiksdal. Af særlig interesse for Hørsholm: Havepalæet i slotsparken, revet ned i begyndelsen af 1800-tallet, Sophienberg Slot ved Rungsted, hvoraf en torso endnu står (1744) og den her omtalte byplan for købstaden Hirschholm (1737). Lauritz de Thura (1706-59), militær uddannelse, studierejser i udlandet, udnævnt til hofbygmester 1733. Vor mest fremragende repræsentant for senbarokken i Danmark. Forestod byggeriet på Hirschholm 1733-44. Af endnu eksisterende bygningsværker kan nævnes Eremitagen i Jægersborg Dyrehave, Jægergården ved Jægersborg, Tårnet på Frelsers Kirke. Udgav "Den danske Vitruvius", 1746-49 med mangfoldige kobberstik af samtidig dansk bygningskunst, herunder Hirschholm Slot og Slotshave. Af interesse for Hørsholm kan nævnes ridehuset på Hillerødsholm fra 1745, ombygget 1817. Trods væsentlige ombygninger kaldtes det stadig Thuras Ridehus. Det blev flyttet til Hørsholm på hjørnet af Folehavevej og Gøgevangen i 1940. C. F. Hansen (1756-1845) professor ved arkitektskolen, overbygningsdirektør.

- Adskillige bygninger i nyklassicistisk stil, bl.a. Frue Kirke og Domhuset i København. Hørsholm Kirke ses som en formindsket udgave af Frue Kirke. Han var medlem af den kommission, der skulle forestå genopførelsen af Christiansborg efter branden i 1794 og Københavns Råd- og Domhus (se s. 20). Han kom herved til at øve indflydelse på den beslutning, der blev taget om at nedbryde Hirschholm Slot.
2. I afsnittet om slotshavens anlæg er især benyttet de i litteraturlisten nævnte arbejder af Bredsdorff, Rosted 1962 og 1963, og Wellbach.
 3. På Hørsholm Egns Museum findes fem af Schröters tegninger. Grundplanen er gengivet på en stor farvelagt tegning.
 4. Disse træk i slotshaven ses på en tegning, der er dateret til ca. 1735, og som formodentligt skyldes Krieger, gengivet hos Rosted 1963, side 24-25.
 5. I 1957 holdt professor Peter Bredsdorff ved Kunstakademiets stiftelsesfest et foredrag om "Hirschholm købstad - Idealby og virkelighed" - se litteraturlisten. I Bredsdorffs afhandling bringes en rekonstruktion, der viser forholdet mellem slotshave og købstad, tegnet af arkitekt Henning Ortmann, og det er den, der er gengivet her. Vedrørende kortet, der viser Fredensborgvejens forløb i 1801 henvises til Torben Topsøe-Jensen: "Fredensborgvejen", udg. af Museumsforeningen for Hørsholm og Omegn, 1975.
 6. Gang på gang er man stødt på disse træender ved jordarbejder. Da Springdammen blev oprenset i 1971 stødte man på et træerør ved udløbet fra dammen ved den nuværende rensebrønd. Ved oprensningen af den sydvestlige slotsdam i 1976 kom to træender til syne umiddelbart øst for træbroen, der fører fra springvandet til Haveøen. Disse træender blev ikke beskadiget ved oprensningen og ligger på bunden af dammen.
 7. I "Laden" på Jagt- og Skovbrugsmuseet er udstillet et stammestykke og beskrivelse af dette træ (nr. 6738). Det kan tilføjes, at en årringstælling på et af de gamle træer, der blev fældet ved Ridebanen har givet plantningsåret ca. 1740.
 8. H. C. Rosted, 1963, s. 177-179 beretter indgående om grotten og gengiver gravskrifterne over hundene samt en tegning af grotten fra 1824 (s. 192).
 9. Der findes adskillige skildringer fra slotshavens storhedstid i romanstil. På historiske studier bygger f.eks. Richard Petersen: "Minder fra Øresundskysten", 1891. Om Chr. VII's ødelæggelse af statuerne, se Rosted 1963, s. 180.
 10. Thor August Odenkrantz: "Nordsjælland og København i sommeren 1806", udg. ved Torben Nielsen, Foreningen f. Boghåndværk, 1956, s. 27.
 11. F.eks. Christensen s. 39, Rosted 1962 s. 22 ff. og Richard Petersen (se note 9) s. 135-147. Citatet fra Engelstofts dagbog er gengivet - i moderne retskrivning - efter "Mine vandringer i Sjælland" ved Povl Eller i "Fra Frederiksborg Amt", 1961, s. 54 ff.
 12. Chr. Molbech: "Ungdomsvandring", 1811, s. 247.
 13. C. H. von Linstow, overforstmester 1784-1823, havde embedsbolig i Kavalérbygningen, nuværende Folehavevej 21. Han blev begravet i Folehave Skov i midten af en vejstjerne, bestående af 8 veje, der opdeler det omgivende areal i trekanter, som i 1801 blev tilplantet med otte forskellige arter af nåletræ som et led i de forsøgsplanter med afprøvning af fremmede træarter, som Schæffer udførte. Endnu står gravstenen på stedet og fortæller om Linstow; enkelte lærk, ædelgran og en Weymouthsfyr, der nu er døende, vidner om tidens interesse for fremmede træer.
 14. Hørsholm Planteskole er landets ældste endnu eksisterende planteskole. Den blev grundlagt 1787 og drevet under statsskovbruget indtil 1865 (se s. 20). Fra 1866 har planteskolen været privat drevet, dels på jorder, der blev lejet fra Hørsholm Skovdistrikt, dels på egne jorder. Hørsholm Planteskoles historie med oplysninger om de skiftende ledere og ejere er fortalt af H. C. Rosted i "Den gamle Planteskole", 1962, udgivet af Hørsholm Planteskole, og af Anton Pedersen i "Gartnerslægten Glæsel" i "Fra Kvangård til Humlekule", 1971, s. 40-47. Forfatterens oplysninger om slotshaven som planteskole hviler især på Rosteds afhandling og på notater i Rosteds privatarkiv.
 15. Der må være tale om den endnu eksisterende frugthave øst for Jagt- og Skovbrugsmuseet. Her findes adskillige meget gamle frugttræer med gamle sorter.

16. Tiltrækning af fremmede træarter havde i højeste grad Schæffers interesse. Han oversatte en kendt tysk planteskolevejledning: "Anvisning til at opelske indenlandske og udenlandske træarter i det frie", 1799, og skrev selv: "Anvisning til skovdyrknin- gen og plantagevæsenet", der også udkom i 1799, samt andre bøger. Ikke alene i slotshaven, ved Linstows grav og i Schæffers Arboret, tæt ved graven havde han forsøgsplantninger. Han var også god bekendt med professoren i forstbotanik, Erik Nissen Viborg, - senere direktør for Veterinærskolen, - der anlagde vor første forstbotaniske have ved Skovriderkroen i Charlottenlund, og hertil leverede Schæffer mange planter, både inden- og udenlandske. Se F. Günther Christensen: "Viborgs arboret i Charlottenlund", Dansk dendrologisk årsskrift, bd. IV, 3, 1976, s. 32-45.
- Kort efter at Landbohøjskolens Arboret blev anlagt i Hørsholm (1936) fremhævede arboretforstander C. Syrach-Larsen betydningen af, at afprøvningen af fremmede træarter kom til at ske på det sted, hvor M. G. Schæffer havde udført et grundlæg- gende arbejde på dette område. Se "Arboretet og Forstbotanisk Have", Kgl. Veteri- nær- og Landbohøjskoles årsskrift 1938, s. 73.
17. Opfyldningen ud for den sydøstlige del af Slotsøen, hvorved den vestlige slotsdam blev delt i to, er ikke medtaget på matrikelkortet over Hørsholm fra 1812 og heller ikke på senere kortmateriale, der har matrikelkortet som grundlag. Den er afsat på Schæffers kort fra 1815, på de senere skovkort og på generalstabskortene.
- På kortet fra 1815 er til venstre for opfyldningen - senere kaldt "Dronningens Terrasse" skrevet et 11-tal, der i forklaringen betegnes: "Forhenværende kirse- bærhave - apparellen kaldet". Apparell er tydet som en "fordanskning" af det fran- ske ord "appareil", der betyder skråning, rampe.
- Christensen kalder i 1879 stedet for "Dronningens Terrasse" og kalder terrassen en "lille levning af ruiner" (s. 41). Skovkortet 1883 betegner stedet som apparellen.
- Rosted (1962, s. 26) identificerede Dronningens Terrasse med apparellen og ud- talte, at terrassen under ingen omstændigheder kan være ruiner af Hirschholm Slot, idet han hermed mente, at ingen del af slottet havde stået på dette sted.
- Opfyldningen af dammen her står uden tvivl i forbindelse med slottets nedrivning, idet man har "ryddet op" på pladsen ved at fylde brokker og jord i slotsdammen. Herved er også Slotsøens form blevet noget forandret.
- Betegnelsen apparell og terrasse kan efter Schæffers kort fra 1815 gå på den ter- rasseformede del af haven, der ses på tegningen fra 1755, se s. . Der kan så se- nere være sket en forveksling, således at begge navne er flyttet over på opfyldnin- gen. Dette forsøg på en forklaring løser imidlertid ikke spørgsmålene om, hvornår og hvorfor de nuværende stenmure på terrassen er bygget.
- Det har ikke været muligt under udarbejdelsen af denne artikel at foretage et nær- mere studium af dette dunkle punkt i Hørsholm Slotshaves historie.
18. Se H. C. Rosted: "Den gamle skole på Folehavevej", udg. som privattryk 1966 af Finn Rosetszky.
19. Edv. Glæsel var farbroder til Hilmar Glæsel, ejer af Hørsholm Planteskole 1931-68, da planteskolen omdannedes til et Interessentskab. Nuværende leder er Ib Glæsel.
20. Om C. F. Hansen, se note 1. I anledning af 150 årsdagen for kirkens indvielse skrev T. Topsøe-Jensen en kronik i Frederiksborg Amts Avis 20. september 1973, hvor i kirkens historie berettes. Kirken tilhørte staten til 1935, hvorefter menighedsrådet overtog den, i henhold til lovgivningen.
21. Rosted har beskrevet udgravningerne, 1957, s. 30-34 og s. 83.
22. Se H. Schærffs artikel: "Hørsholm- og Rungstedegnen i digtningen" i "Hørsholm sogns julebog" 1926, s. 30-42.
23. Huset er nu revet ned. Tavlen findes på Hørsholm Egns Museum sammen med en montage af Carl Thomsens tegninger fra "Juleroser", 1905.
24. Festen 1861 er beskrevet indgående af H. C. Rosted: "Fra fæstebonde til selvejer", 1961, s. 113-123.
25. I Hørsholm Egns Museums arkiv findes en film, der blev optaget ved festen.
26. Paul Scheel (1870-1961), apoteker i Hørsholm fra 1908. Mange tillidshverv, såvel indenfor som udenfor farmacten, også lokalt. Han deltog med stor interesse i livet på egnen og arbejdede for egnens udvikling. Formand for sognerådet, for Grund- ejer- og Kommunalforeningen for Hørsholm Sogn, der gjorde ham til æresmedlem.

Scheel har skrevet om "Hørsholm kommune gennem 50 år", og heri fortæller han om slotshaven. - Se litteraturlisten.

27. Arkitekt Bernhard Ingemann og amtsvejsinspektør Kjærgård forestod arbejdet med springvand og støtter uden vederlag. "Apotekerpillerne" var udsat for skarp kritik i "Dansk Arkitektforenings Tidsskrift" 17. februar 1917 i en artikel af z (Zehngraff). Artiklen hedder "Rådhuset i Hørsholm" og det er især rådhuset og dets arkitekt, Bernhard Ingemann, der står for skud. Om springvandet og pillerne hedder det: "Springvandet var en fattig enlig stråle, og kummen var tynd og stakkels i sin form. Men dette var ikke det værste. Det frygteligste var 6 firkantede cementpiller, der støttede springvandet, og i hvilke var anbragt fragmenter af slottets sandstensornamenter, her en arm, der et øje og hist en barm".

Også senere har anlægget været kritiseret, men man har nu "vænnet sig" til pillerne. De er efter min opfattelse et meget vigtigt led i slotshavens historie, både på grund af den mission, de har som "montrer" i det lille frilandsmuseum, der viser glimt af slottets udsmykning, og fordi de er symboler for 1900-tallets interesse for at genskabe træk af den gamle barokhave.

28. Citat efter Scheel s. 35. Skovridere og skovfogeder i 1900-tallet:

Skovridere:	Skovfogeder, alle i Folehavehus:
Fra 1901 V. H. Sundby, Lillerød	Fra 1897 J. P. Nielsen
1913 G. N. Arboe Hauberg, Tokkekøb	1906 Søren Jensen
1931 Aa. Isebrand Holten, Holte	1926 H. C. C. N. Hansen
1940 Alfred Gram, Hørsholm	1957 Sv. Nielsen
1967 J. U. Wedell-Heinen, Hørsholm	

29. Obeliskens stod i haven til Valdemar Glückstadts ejendom Bel Colle. Valdemar G. var broder til Emil G., der var direktør for Landmandsbanken ved dens krak i 1922.

30. H. C. Rosted, lærer, viceskoleinspektør, lokalhistoriker, leder af Hørsholm Egns Museum fra dets åbning i 1944 til sin død i 1968. Vigtige litterære bidrag til egnens og slottets historie - se litteraturlisten. Næst Paul Scheel må Rosted betegnes som den, der har interesseret sig mest for Hørsholm Slotshaves bevaring.

31. Fredningsnævnskendelse af 21. sept. 1931. Naturfredningsforeningens årsskrift 1931-32 s. 115-118 og s. 123-124. Kendelse fra overfredningsnævnet 23. sept. 1932; overfredningsnævnets tillægskendelse af 17. feb. 1951, s. 56 - citatet er herfra.

Fredet er også kirken og dens omgivelser samt de gamle bygninger fra slottets tid ved Folehavevej og Sdr. Jagtvej - på enkelte undtagelser nær.

I driftsplanen for Hørsholm Skovdistrikt 1963 karakteriseres Hørsholm Slotshave dels som administrativt fredet - d.v.s. den nuværende tilstand skal bevares - og dels som lystskov - d.v.s. skov, hvor der skal tages væsentlige hensyn til det skovbesøgende publikum.

32. Gengivet efter Rosted, 1935, s. 14. Enkelte ændringer i forklaringerne.

33. Gengivet efter omslagsbilledet på Karl Larsens bog, hvori det oplyses, at billedet stammer fra en datidig, usigneret akvarel, som fandtes på Hirschholm Slot, og som ved dettes nedbrydning gik over i privat eje.

34. Gengivet efter H. C. Rosted, 1962, s. 24-25. 7-tallet falder sammen med havehuset mellem 3 og 8. 16-tallet står ved 2-tallet i det nordvestlige hjørne. Hjørnehuset blev opført lidt nordligere. Slottet var revet ned, så Schæffers angivelse må betegne fundamenterne eller "stedet, hvor det lå".